

P. Barna Judit

A dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrájának leletei Balatonmagyaród–Kápolnapusztáról

Bevezetés

A lelőhely a Kis-Balaton környéki leletmentéseket megelőző terepbejárások révén vált ismertté. Kápolnapusztá Zala megyében, a Kis-Balaton keleti partján fekszik.¹ A Balatonmagyaródi-hát megtelepedésre kiválóan alkalmas, a környezetéből 5–10 m-nyire emelkedik ki és futóhomokkal fedett. A legmagasabb pont tengerszint feletti magassága: 115 m.² A nagyjából É–D-i irányú dombháton hosszirányban helyezkedett el a neolitikus telep. A lelőhely először a középső neolitikumban népesült be, a legintenzívebb települési periódusa azonban a késő neolitikum – korai rézkor idejére esik és a lengyeli kultúrához köthető. A lelőhely a Kis-Balaton rekonstrukció részét képező II. víztározó építése során vált veszélyeztetetté, a meginduló földmunkákkal párhuzamosan Horváth László vezetésével kezdődött meg a leletmentés 1992 tavaszán. Ekkor a lengyeli kultúra több gödre, valamint szórványos DVK leletek kerültek elő. 1993 áprilisában nagyobb felületen folytatódott a feltárás, két ásatási helyszínen. A leletanyag az előző évihez hasonló volt, kisebb számban vonaldíszes kerámia, túlnyomó részben lengyeli leletek kerültek napfényre. Végül 1994-ben egy kisebb leletmentés eredményeként egy népvándorlás kori temetőrészlet, valamint a lengyeli kultúra egy újabb gödre egészítették ki a kápolnapusztai településtörténeti adatokat.

Az alábbi közleményben a DVK kerámialeleteit mutatjuk be.

A település

Az őskori települések – a leletanyag előkerülési helyéből következtetve – mind a középső, mind pedig a késői neolitikumban a dombhát nagy részét elfoglalták. Pontos adatokat sem a DVK, sem pedig a lengyeli kultúra településére nézve nem tudunk gyűjteni, hiszen gyakorlatilag az egész lelőhely bolygatott volt. A lelőhelyet magába foglaló dombot egészen a II. világháborút követő évekig mezőgazdaságilag nem hasznosították, 1945 után azonban művelésbe vonták és a talajt szinte az egész dombháton mintegy 80 cm-es mélységben átfor-

gatták (rigolírozták). Ennek nyomai egyértelműen jelentkeztek a leletmentés során: a dombhát É-i peremén, ahol 1992-ben, majd 1993-ban a leletmentést megkezd-tük, sikerült néhány érintetlen objektumot feltárni, melyek szinte kizárólag a lengyeli kultúra anyagát tartalmazták. Ezt a néhány gödröt leszámítva azonban az egész lelőhelyen egyetlen egy további objektumnak sem találtuk megfogható nyomát, holott a kutatott terület egészét a leletanyag nagy sűrűsége jellemezte. A DVK leletek kivétel nélkül szórványként, lengyeli leletanyaggal keverten került elő. Mindezek következtében a DVK településére nézve semmilyen adattal sem rendelkezünk.

A leletanyag

A feltárt leletanyagban nem csak mennyiségileg, hanem minőségileg is a kerámia dominál. A leletanyag további részét kőeszközök és állatcsontok képezik, mely leletek a kerámiához hasonlóan, a már említett okokból kifolyólag szintén szórványként minősülnek.

A lelőhelyen feltárt kőeszközök részben a dunántúli vonaldíszes kerámia, részben pedig a lengyeli kultúra hagyatékai, mivel azonban e leletcsoport részletes feldolgozása még nem készült el, közzétételüktől ezúttal eltekintettünk.

Szórvány jellegénél fogva az előkerült kis számú állatcsont nem köthető a lelőhelyen képviselt kultúrák egyikéhez sem. A lelőhely kiterjedéséhez és intenzitásához mérve az állatcsont anyag meglepően kevés, állapotát tekintve pedig annyira rossz megtartású és töredékes, hogy állattani meghatározásra alkalmatlan.

Kerámia:

A finom kerámia kívül szinte kivétel nélkül fekete vagy szürke színű, feketésszürke, néha világos szürke, a belső oldal ugyanilyen, esetleg pirosas barna vagy tégla-színű. A felület legtöbb esetben polírozott. Ez sokszor lekopott, csak kisebb-nagyobb foltokban maradt meg. Az edények viszonylag vékony falúak (4–7 mm), felületük kívül-belül simított. Megjelenik a szürkés fekete, homokkal soványított, törésfelületén vörös színű kerámia is. A finom kerámia anyaga jól iszapolt. Általános a homokos, kvarcsemcsés soványítás, de gyakori a kisebb

kavicszemekkel soványított kerámia is. Néhány esetben a finom pelyvás soványítás is fellelhető.

A jellemző formákat mindössze négy típus s ezek változatai alkotják. A leggyakoribbak a *gömbtestű edények különböző variációi*. Ide tartoznak a háromnegyed gömb alakú (bomba formájú) edények (2. kép/5, 8; 3. kép/ 3–4, 6.), egyetlen példányon található fogóbütyök (8. kép/1.). Ez a forma behúzott peremmel is megjelenik (3. kép/3, 7.). Az egészen meredek, függőleges falú edények ugyancsak ennek az alapformának a nyújtott változatai (2. kép/1; 3. kép/2, 5, 9.). Ugyancsak e formának variációi a félgömb alakú edények (1. kép/2, 3. kép/1, 6, 8.). Az edények pereme egyszerűen lekerekített, vagy többnyire belülről, ritkán kívülről elvékonyított (3. kép/3.). A háromnegyed gömb alakú edények közt általános a behúzott perem, egy szűk szájú példánynak rövid álló pereme van (2. kép/7.).

Mély tálak enyhén ívelt fallal, néha enyhe S-profillal, lekerekített alsó részük van, a felső rész hosszúkás és a perem néha enyhén kihajlik (1./3; 2. kép/2–3, 5. kép/1, 4, 6–7.).

A ritkábban előforduló típusokhoz tartozik a *csonkakúp alakú* edények csoportja (2. kép/6, 9; 3. kép/10–11; 5. kép/2; 6. kép/7.), az egyik darab ívelt falú (2. kép/4.). Néhány szintén kónikus formájú, de kisebb méretű és karcsúbb töredék révén a *csésze* típusa is megtalálható (3. kép/12; 5. kép/3, 5; 6. kép/7.).

Ritka forma a *csőtálpas edényeké*, amit ezen a lelőhelyen három töredék képvisel (5. kép/9–11.). A csőtálpak alacsonyak, enyhén ívelt fordított csonkakúpos formájúak. A cilindrikus formájú csőtálp nem jelenik meg. Az egyik példányt három barázdából álló függőleges vonalköteg díszíti (5. kép/9.).

A finom kerámia csoportjába tartozó töredékek mindegyike besorolható a fenti típusok valamelyikébe, különlegesen tartható formájú edény nem került elő.

A *finom kerámia díszítésében* az a tipikus bekarcolt vonaldíszítés dominál, amely – egyéb jellemzők közt – a Keszthelyi-csoportot elkülöníti a DVK más csoportjaitól, azaz a vonalak többnyire szélesen és mélyen karcoltak, barázdaszerűek, keresztmetszetük U- vagy V-formájú (KALICZ 1991.19; M.VIRÁG 1989.17.). Előfordulnak azonban egészen sekély és keskeny vonalak is (2. kép/7; 3. kép/7, 10; 4. kép/3; 5. kép/8). A mintakincs Balatonmagyaródon szegényes, ennek csak részben oka a leletanyag töredékes állapota. A bekarcolt vonalak egyesével vagy párosával (4. kép/13, 17, 20.) futnak. A mintákat a geometrikus alapmotívumok és variációik alkotják: egyenesek és görbék. A görbe minták közt leggyakoribbak az ívek (3. kép/7, 11; 4. kép/5, 8–11), ezek mellett egy-két töredék képviseli a spiralooid mintát (4. kép/7.), az egymásba illesztett félspirálokat (1. kép/3.), valamint az U-alakú mintát (1. kép/2.) is. A párhuzamosokból álló ívek is csak töredékekből ismertek, ezért ezek akár a patkó- és szarvacska alakú díszek, akár a

spiralooid minta részeiként is elképzelhetőek (3. kép/5, 10, 4. kép/3–4, 6.). Az ívelt minták ritkább változata a hullámvonal (6. kép/8, 10.), az egyik töredéken háromszoros változatban látható. Néhány edény fenéktöredékén, ill. ahhoz közel, az edény alsó részén egyvonalas ívelt minta található (5. kép/3, 6, 8.).

Az egyenes minták legegyszerűbb megjelenési formája a vízszintes (4. kép/18.), a ferde (3. kép/8; 4. kép/14.) vagy függőleges vonal (4. kép/12.). Körbefutó vízszintes helyett Balatonmagyaródon V-alakú, ill. körbefutó cikcakk vonalú (3. kép/4, 9, 12.) mintákat találunk a peremek alatt. Egy háromnegyed gömb alakú edény rövid, álló pereme alatt egyenes vonalú, de ferdén karcolt vonal fut (2. kép/7.). Lelőhelyünkön sajátos módon hiányoznak a Keszthelyi-csoportra máshol jellemző kampós vonalak, helyettük ezek variációjának fogható fel egy U-alakú minta, melynek szárát rövid vonal zárja le (1. kép/2.). A görbe és egyenes vonalak együttes megjelenése csak kevés esetben figyelhető meg. A szögben megtörő egyenesek meandroid minták részei lehetnek (1. kép/2; 4. kép/15, 19–20.). Meg kell említenünk még egy másodlagos díszítő elemet, mely nem önállóan, csak a fő minták közt, azokat kiegészítve jelenik meg: a rövid, vízszintes árkolás (4. kép/16.).

Bár nem jellemző mértékben, de előfordulnak a finom kerámián is plasztikus díszek, bütyök és fülek formájában. Két bütyökfűl vonaldíszítéssel kombinálódik: az egyik bütyökfűl mellett (4. kép/1.), a másik esetben (4. kép/2.) pedig alatta egyenes vonalú, ferde vonaldíztetés látható. Egy háromnegyed gömb alakú edény hasán kicsi, hegyes bütyök helyezkedik el (8. kép/1.). Ez az edény nem csupán az oldalán lévő bütyök miatt sajátosságos, hanem azért is, mert anyaga (pelyvás, kvarc- és szemcsés soványítású), megmunkálása (relatív vékony fala, kívül-belül gondosan simított felülete), valamint díztése (a pereme alatt körbefutó függőleges körömbenyomkodások) révén a finom és a durva kerámia kategóriák határán helyezkedik el. Körömcspést is csak egy esetben találunk a finom kerámia csoportján belül (6. kép/7.), egy kónikus csésze pereme alatt körbefutó sor formájában.

A *durva kerámia* készítményének a pelyvát bőségesen alkalmazó soványítás jellemzi, a pelyvát önállóan vagy homokkal és kisebb-nagyobb kavicsdarabokkal vegyítve alkalmazták. Egy-két esetben extrém méretű kavicszemeket is felhasználtak a soványításhoz (9. kép/5, 7.). A kavicsos soványítás önállóan is előfordul (9. kép/8.). A kerámia színe főleg vörös vagy vöröses barna, a szinte kizárólagos oxidációs égetési technikának köszönhetően. Esetenként előfordulnak a barna (7. kép/1; 7. kép/4.), a szürke (6. kép/8, 10.) és a fekete (7. kép/5, 12. kép/1.) színek különböző árnyalatai is. A törésvonal vagy a felszínnel azonos színű, vagy gyengébb égetés esetén közepesen szürkés, fekete. Az edények fala vastag, lévén többnyire nagy méretű edényekről szó, de az

ugyanilyen technikával készített kisebb edényeknél (9. kép/1–2.), ill. a palackoknál (7. kép/3, 8. kép/2.) vékonyabb. A felületkezelésre jellemző, hogy a túlnyomórészt szerves anyaggal soványított edények esetében a felszín durva, rücskös, egyenetlen, a kevesebb szerves anyagot és több homokot, ill. kavicsot vegyítő soványítású kerámiák felszínét viszont elsímították. Az égetés során kihullott szerves soványító anyag helyén a felszín szabálytalanul lyukacsos (9. kép/6–7.).

A fő edényformák hasonlóak a finom kerámiánál említettekhez. A leggyakoribb rekonstruálható forma a *bomba formájú edényeké*, melyek alapvetően két változatban, *szűk szájjal* (háromnegyed gömb alakúak) (6. kép/5; 7. kép/5, 8. kép/3, 5–6; 9. kép/3.), ill. *széles szájnnyílással* (félgömb alakúak) fordulnak elő (9. kép/1.). A háromnegyed gömb alakú edények meredek falú változata a durva kerámia kategóriáján belül is megjelenik (8. kép/4.). Az edények pereme általában egyszerűen lekerekített, de néha előfordul az elvékonyított (8. kép/3.) és kissé profilált perem is (8. kép/6; 9. kép/4.).

Ebben a kategóriába találunk olyan formákat is, melyek a finom kerámiánál nincsenek képviselve. Ilyenek a *cilindrikus vagy kihajló nyakú amforák* (7. kép/1–2.), a *palackok* cilindrikus (7. kép/4.) vagy kehelyformájú nyakkal (7. kép/3; 8. kép/2.). Továbbá ide tartoznak a *nagy méretű tároló edények*, melyek csak töredékekben maradtak meg (10. kép/10–11; 11. kép/1–3, 6, 12. kép/1, 4, 6.).

Rekonstruálható *puttonyedény* nem került elő. Egy kettőslyukú, nagy méretű, ún. dupla fül alapján (12. kép/5.) azonban a forma meglétére következtethetünk (PAVÚK 1980.33.). A *kónikus tálakat* – mely forma a durva kerámia kategóriáján belül is kevésbé preferált (KALICZ 1991. Abb. 13/4, GLÄSER–REGENYE 1989.5. kép/1.). – mindössze két példány képviseli: a nagyobb tál pereme enyhén profilált (9. kép/4.), a kisebb, karcsúbb tál pedig két oldalról összelapított, ferde állású bütyök és egy ferde tűzdelés díszíti (9. kép/2.). Az edények feneke gyakran lekerekített, mindenféle hangsúlyozás nélküli vagy egyenes és az edényfallal éles szögben találkozik.

A durva kerámián – a finom kerámiától eltérő gyakorlat szerint – gyakran alkalmaztak füleket, ezek szinte kivétel nélkül kerek vagy ovális átmetszetű, *fügőlegesen átfűrt vastag hurkafülek* (12. kép/1–4; 6.).

Az edények pereme a legtöbb esetben egyszerűen képzett, lekerekített. Egy háromnegyed gömb alakú edény (7. kép/5.) és egy kihajló nyakú amfora (7. kép/1.) peremét benyomkodással, ill. bevagdosással tagolták.

A díszített és mindenféle díszítést nélkülöző kerámia töredékek aránya azt mutatja, hogy a durva kerámia túlnyomó többségét egyáltalán nem díszítették. Kisebb részüknön azonban találunk díszítéseket, melyek főleg plasztikusak. A legáltalánosabb díszítő elemek a fogóbütykök és a bütyökdíszek, változatos formákban alkal-

mazva, ez utóbbiak valamivel kisebb számban. A *fogóbütykök* – funkcionális okokból – többnyire jól kiemelkednek az edény felszínéből. Állhatnak egyesével és duplán is (11. kép/3.). Formájukat tekintve a gömbszerűtől az oválison át a kihegyesedő csúcsos fogóbütyökig sok forma megtalálható. Egy példány széles és lapos, csúcsosodó vége felemelkedik (11. kép/6.). Találunk oldalról (9. kép/1–2.), ill. alulról-felülről (11. kép/5.) ellapított, hegyes bütyköket is. A legegyszerűbbek a gömbös, kerek bütykök (11. kép/1.), változatosabbak a közepén függőlegesen tagolt ovális bütykök (10. kép/8, 10; 11. kép/9.). Előfordulnak hosszúkás formájú fogóbütykök kettő (10. kép/3.), sőt három (10. kép/1.) ujjbenyomással tagolva. Az előbbi példákon a tagolás függőleges, de lehet vízszintes állású is (10. kép/11.), ahogyan maguk az ovális fogóbütykök is állhatnak vízszintesen és függőlegesen is. A cilindrikus bütykök közepén lévő bemélyedés hol sekélyebb (10. kép/7.), hol mélyebb (10. kép/4;6; 11. kép/7.). A tagolt fogóbütykök egy sajátos fajtája, amikor a tagolás aszimmetrikusan, oly módon jelentkezik, hogy a bütyök egyik felének a helyén ujjal bemélyítették az edényfalat (10. kép/2.). A *bütyökdíszek* laposak, majdnem az edény felszínébe simulóak, közepén bemélyített formában is megjelennek (9. kép/3.). Egy lapos és kisméretű bütyök felszínét sok, szabálytalanul álló kis dudor tagolja (10. kép/9.).

A plasztikus díszek mellett jóval kisebb számban találunk bemélyített díszítéseket is. Ezek egyenes vonalú hosszabb-rövidebb *tűzdelések* (5. kép/12–13; 6. kép/2, 9; 9. kép/2.), egyik esetben sem folyamatos, az edény egész kerületén körbefutó díszítések. Egy kis méretű kónikus tál oldaltöredékén ferdén helyezkedik el egyetlen tűzdelés (9. kép/2.). Más esetekben a mintát egymás alatti sorokba szabálytalan közönlként elhelyezett vízszintesen vágott rövid tűzések alkotják (5. kép/12–13; 6. kép/9.). Egy háromnegyed gömb alakú edényen egy függőleges barázda egyik oldalán egymás alá rendezve, két vízszintes tűzdelés helyezkedik el (8. kép/3.).

Egyéb bemélyített díszítések is megjelennek: *körömbenyomkodás* két töredéken fordul elő (6. kép/1–2.), ez utóbbin tűzdeléssel kombináltan. *Körömcspést* több kerámián is láthatunk, az egyikén önállóan (6. kép/6.), míg a másikon egy fogóbütyök fölött elhelyezve (10. kép/11.). Mindkét esetben egyetlen körömcspés maradt meg a töredékeken, így nem rekonstruálható, hogy milyen minta részét képezték. Más töredékeken a körömcspések sűrűn és szabálytalanul elhelyezve, az edény nagy felületét vagy egészét elborítva jelennek meg (ltsz.: 96.5.17.).

Az *ujjbenyomkodás* ritkásan, egy sorba rendezve (6. kép/4.) és az edény pereme alatt széles sávban sűrűn elhelyezve is előfordul (6. kép/5.). Egy töredéken egyetlen ujjbenyomás látszik (6. kép/3.), nem rekonstruálható, hogy milyen minta részét képezte. Egyetlen esetben fordul elő a *benyomott körökből álló díszítés*: egy vastag

falú oldaltöredéken, melyen ujjbenyomással tagolt vízszintes állású, ovális fogóbütyök van, valószínűleg szalmavéggel bebökdösött körökből állós sor fut a bütyök fölött, azzal párhuzamosan. A bütyök alatt még egy szalmavéggel benyomott kör – nyilván egy párhuzamosan futó sor részeként – látszik a töredéken (ltsz.:96.5.18.).

A legkiemelkedőbb lelet egy kis méretű, *ember alakú szobrocška* töredéke (l. kép/1a–1b–1c).³ Nem önálló plasztika, analógiák alapján feltehető, hogy eredetileg egy edény peremét díszíthette.

A szobrocška szürkés barnás színű, anyaga homokkal és apró kavicszemcsékkel soványított égetett agyag. M= 5, 1 cm, Sz= 2, 4 cm. A szobor durva, elnagyolt kidolgozású. Törzse nagyjából hengeres, ovális átmetsetű. Az arc lapos, nem ugrik ki a törzs síkjából. A homlok két oldalra erőteljesen kiszélesedik, a fejtető szintén lapos és hátrafele megnyúlik. A fej hátsó része, a tarkó helye letört. A szemeket és a száját bemélyített vonalak jelzik. Az orrot nem ábrázolták. A fej mindkét oldalán, nagyjából a szemekkel egy magasságban egy-egy félkör alakú bemélyített vonal jelzi a füleket. A karokat két oldalra álló kis csonk helyettesíti, a lábak nem különülnek el. A VK idolek nagy részére jellemző vonás, hogy a lábakat nem egyenként ábrázolták, hanem egy hengersizű alsórészben összetömörítve (HÖCKMANN 1972. 188.). A balatonmagyaródi idolek sajátos vonása, hogy a hengersizű törzs alsó részén, körülbelül a térdek magasságában két rövid és sekély vízszintes bekarcolás látható, melyek nyilvánvalóan a térdeket jelezték. Sem női, sem férfi nemi jegyek nem különböztethetőek meg.

A mellkason V-alakú bekarcolás látszik. A hátoldalon középen szintén egy mély bekarcolás fut végig, melyből két oldalt három-három ferdén lefelé futó rövidebb vonal ágazik ki. A bekarcolt vonalak rendszere az ún. fenyőág motívumot rajzolja ki. A törzs legalsó része letört, a törésfelület ferde, valószínűleg utólagosan lecsiszolták. Makkay J. hasonló agyagszobrocskákról megállapította, hogy nem önálló plasztikák voltak, hanem letörtek valahonnan, valószínűleg egy edény válláról. A balatonmagyaródi sem önálló plasztika, hanem applikált ábrázolás lehetett, feltehetőleg szintén edény pereméről tört le. Eredeti helyzetében oldalnézetből hátrafelé dőlt, így arca kissé felfelé tekintett. Bizonyos esetekben – pl. az Aba-ángyihelyi fejtöredéknél – feltételezhető, hogy miután letörtek az edényről, idoleként használták tovább ezeket a tárgyakat (MAKKAY 1969.264; uő. 1975.). Ez a feltevés elképzelhető a balatonmagyaródi szobrocskával kapcsolatban is.

A kerámia párhuzamai

A leletegyüttes a DVK Keszthelyi-csoportjának jel-

legzetes jegyeit mutatja. A DVK-nak ezt a csoportját Kalicz N. elsősorban tipológiai alapon különítette el (KALICZ 1991.26.). A szakirodalomból nem sok analógiát lehet felsorakoztatni, hiszen annak ellenére, hogy a Keszthelyi-csoportnak számos lelőhelyét ismerjük,⁴ sőt, a DVK ismert lelőhelyeinek mintegy a felét ezek teszik ki, kevés a közölt leletegyüttes.

Az ismert leletegyüttesben képviselt *edényformák* kivétel nélkül a Keszthelyi-csoport megszokott formái. Ezek tehát a finom kerámiánál mindenekelőtt a gömbtestű edények és variációk: ennek a legáltalánosabb edényformának számos párhuzama említhető a Keszthelyi-csoportból, például Becsehely I (KALICZ 1977.120.), Kustánszeg–Lisztessarok (KALICZ 1991. Abb.6/3; Abb. 7/2, 4, 8, 11–12, 14, 17; Abb. 8/3–8, 10; Abb.9/1–2, 10, 12; Abb.11/1–8), Keszthely–Dobogó (MRT.I. 1. kép/9–10; 2. kép/1), Juta–Gagarin (KALICZ–MAKKAY 1975. XXII. kép/3–5.), Pári–Altacker (TORMA 1971a 7. kép/1, 5.), Mencshely–Berki-kút (REGENYE 1991. 34. I. kép/1–20) lelőhelyekről. Behúzott peremű, gömbszelet alakú edények vannak Kustánszeg–Lisztessarok (KALICZ 1991. Abb. 7/5, 10; Abb. 8/13, 15; Abb.10/3, 6; Abb. 12/2–4, 6), Keszthely–Dobogó (MRT.I. I. kép/12.), Juta–Gagarin (KALICZ–MAKKAY 1975. XXII. kép/17), Pári–Altacker (TORMA 1971a 7. kép/2, 10) leletegyütteseiben is. Az egészen meredek, függőleges falú edények párhuzamaként említhető példák Keszthely–Dobogó (MRT.I.1. kép/5, 8, 12; 2. kép/4), Kustánszeg–Lisztessarok (KALICZ 1991. Abb. 7/6; Abb. 8/11, 13, 17; Abb.10/2.) Juta–Gagarin (KALICZ–MAKKAY 1975. XXII. kép/1), Pári–Altacker (TORMA 1971a 7. kép/9.) lelőhelyekről ismertek. A félgömb alakú edények analógiáit szintén több leletegyüttesben megtaláljuk: Keszthely–Dobogó (MRT.I.I.1./1), Becsehely I. (KALICZ 1977. 48.t./1.), Mencshely–Berki-kút (REGENYE 1991. 34. I. kép/2.). Kívülről elvékonyított peremre más lelőhelyen is akad példa (Mencshely–Berki-kút, REGENYE 1991. I.t./4.). Bomba alakú edények enyhén kihajló, ívelt peremmel máshol, pl.: Mencshelyen is csupán kisebb számban fordulnak elő (REGENYE 1991. II.t./11–15.). A mély tálak analógiáit Kustánszeg–Lisztessarok (KALICZ 1991. Abb. 7/1, 3, 7; Abb. 8/2; Abb. 9/3–4, 8–9;), Mencshely–Berki-kút (REGENYE 1991. 34. II.t./1–7.), Kúp (GLÄSER–REGENYE 1989. I.t./12–13.), Juta–Gagarin (KALICZ–MAKKAY 1975. XXII.t./2, 6.) és Pári–Altacker (TORMA 1971a 7.t./8.) lelőhelyekről ismerjük. A csonkakúpos edények a Keszthelyi-csoport más lelőhelyein is általánosak: Kustánszeg–Lisztessarok (KALICZ 1991. Abb. 6/4; Abb. 9/7; Abb.10/5, 7; Abb.12/1, 5, 9), Keszthely–Dobogó (MRT.I.I. kép/13), Mencshely–Berki-kút (REGENYE 1991. 34. II. kép/8–10.). A csonkakúp alakú tálak a csoportjukon belüli leggyakoribb, általános formát képviselik, azaz szélesek és ala-

csonyak, néhány kis méretű kónikus edény révén – melyek méretüknél fogva inkább csészéknek mondhatók – azonban megjelenik a karcsú változat is (3. kép/12. 5. kép/3.). Nem csak lelőhelyünkön, hanem általában a Keszthelyi-csoport kerámiájában is kisebb számban képviselt típus a csőtálpas tálaké. Az 5. kép/9. töredékkel mind formáját, mind pedig díszítését tekintve szinte megegyező darab került elő Keszthely–Dobogón (MRT.I. I.t./11; TYITOV 1980. Puc.159/6.). Több hasonlóan díszített csőtálp ismert a legrégebbi DVK-ból: Szakály (TORMA 1971b 13/7.), Boskovštejn (QUITTA 1960. Abb. 6. k), Cifer-Pác (PAVÚK 1994. Abb.4./7.), Rovno (PAVÚK 1994. Abb.2./5.). Mencshelyen több csőtálp töredék is előkerült, ezek többnyire szintén enyhén ívelt fordított csonkakúpos formájúak, de ott a cilindrikus forma is jelen van (REGENYE 1991. II.t./16–19; III.t./1.). Az egyik példány díszítése hasonló a balatonmagyaródihoz, bár ez a töredék inkább magas csőtálp darabja lehetett (uo. II.t./18.). Egy nagyobb talpas edény töredékén (5. kép/10.) a tálrész alsó fele kissé homorúan ívelt. Csőtálpas edények Kustánszegen, Pári–Altackerben és Kúpon is a ritkább formák közé tartoznak (KALICZ 1991. 19; TORMA 1971a 28. GLÄSER–REGENYE 1989. II. kép/13–14.).

A kerámián alkalmazott díszítések szintén megszo- kottak a Keszthelyi-csoporton belül. A csoport jellegze- tes díszítési módját Kalicz N. részletesen elemezte a kustánszegi leletek kapcsán (KALICZ 1991.19–23.). A balatonmagyaródi leletek számos egyezés mellett né- hány eltérést mutatnak ezekhez képest.

A széles vonalú barázdák ill. a vékonyabb vonaldí- szek nem csak a legtipikusabb díszítési elemek a leletegyüttesben, hanem különböző variációik révén a legváltozatosabbak is, ezenkívül kronológiailag is érté- kelhetők. A fő díszítő motívumok közül a különböző ívek a Keszthelyi-csoport minden lelőhelyén jellemzőek, spiraloíd mintákra Kustánszeg–Lisztessarok (KALICZ 1991. Abb. 7/2. 13. 17. Abb.12/8), Juta–Gagarin (KALICZ–MAKKAY 1975. XXII.t./1. 3. 6. 10–11.), Pári–Altacker (TORMA 1971a 7.t./1. 4. 11), Mencs- hely–Berki-kút (REGENYE 1991. I.t./13–14.); egymás- ba illesztett, ill. összekapcsolódó félspirálokra Kustán- szeg–Lisztessarok (KALICZ 1991. Abb. 7/2. 7. 11. 13. 17; Abb. 8/4; Abb. 12/3. 8. 11) Keszthely–Dobogó (MRT.I. I.t./10.), Kúp (GLÄSER–REGENYE 1989. I. kép/11.) és Kaposvár–Tüskevár (DRAVECZKY 1966. Taf.1./1.) leletegyütteseiben találunk példát. A patkó és szarvacskas alakú dísz jelenléte Balatonmagyaródon nem bizonyítható, pedig ez más lelőhelyeken a yezérmotív- umok közé tartozik: Kustánszeg–Lisztessarok anyagára kimondottan jellemző (KALICZ 1991. Abb. 6/3–4; Abb. 7/2. 5. 12. 16.), továbbá jelen van Becsehely I. (uó. 1977. 48. kép/1.), és Juta–Gagarin (KALICZ–MAKKAY 1975. XXII.t./16.) lelőhelyeken. Az ívelt von- nalú motívumok – a Keszthelyi-csoport más lelőhelyei-

nek anyagai alapján pl.: Kustánszeg–Lisztessarok (KALICZ 1991. Abb.6/3–4; Becsehely (uó. 1977. 48. kép/1.); Kaposvár–Tüskevár (DRAVECZKY 1966. Taf.1./1.); Pári–Altacker (TORMA 1971a 7.t./11.), – feltehetőleg az edény egész felületén körbefutó minták, a kápolnapusztai anyagban azonban csak részletek figyel- hetők meg. A hullámvonal alkalmazására a csoporton belül Kustánszegről (KALICZ 1991. Abb. 12/10.), Veszprémből (MRT II. I.t./3.) és Mencshelyről (REGENYE 1991. III.t./15–16) találunk analógiákat. Az U-alakú díszítés megvan a Keszthelyi-csoportban is, pl.: Mencshely–Berki-kúton (REGENYE 1991. I.t./18. II.t./13. 15.). Fenéktöredéken egyvonalas ívelt minta az idősebb VK-ban vékony falú kerámián csak Biñáról is- mert (PAVÚK 1980. Abb. 10/7, 24/14.). Csak töredéke- ken található, így nem világos, hogy fő- vagy kiegészítő motívum-e (PAVÚK 1980.31.). Az egyik balatonmagya- ródi példa (5. kép/3.) alapján elképzelhető, hogy egye- dül mintaként díszítette az edényt. Itt egy kis méretű csésze alsó felét szinte teljesen kitölti a motívum. Ana- lógiák a Keszthelyi-csoport fiatalabb fázisából pl.: Kus- tánszegről ismertek (KALICZ 1991. Abb.9./11. 13. Abb.12./17).

Az egyenes minták közül a más lelőhelyeken – pl.: Kustánszeg–Lisztessarok (KALICZ 1991. Abb. 6/3; Abb. 7/1; 8/1. 11), Keszthely–Dobogó (MRT.I. I.t./5. 8. 9), Juta–Gagarin (KALICZ–MAKKAY 1975. XXII.t./1–2. 4), Pári–Altacker (TORMA 1971a 7.t./8– 11), Mencshely–Berki-kút (REGENYE 1991. I. kép/1– 4.) – oly gyakori perem alatt körbefutó vízszintes vonal egyáltalán nem fordul elő. A perem alatti cikcakk von- nalú mintát megtaláljuk Keszthely–Dobogón is, két esetben a balatonmagyaródi példákkal megegyező mó- don, egy esetben viszont kottafejes díszítéssel kombi- náltan (MRT.I. I.t./2). A perem alatt egyenes vonalú, de ferdén karcolt vonal meglétére is találunk analógiát, pl. Mencshelyről (REGENYE 1991. I.t./5. II.t./8).

A kampós minta meglétére Kustánszegen (KALICZ 1991. Abb. 6/3; Abb. 7/4. 8), Becsehelyen (KALICZ 1977. 48.t./1.), Keszthely–Dobogón (MRT.I. I.t./5. 8), Kúpon (GLÄSER–REGENYE 1989. I. kép/2. 9.), Gör- getegen (DRAVECZKY 1966. Taf. 7./2.) és Pári– Altackerben (TORMA 1971a 7.t./10–11) találunk pél- dákat. R. Gläser megállapítása szerint a kampós motív- um, mint fő- ill. másodlagos minta elterjedése – a fe- ketés szürke, homokkal soványított finom kerámiával együtt – csak a DNy-Dunántúlon jellemző, előfordulási centruma Becsehely és Kustánszeg térsége. Keszthely és Kaposvár környékén már kevesebb példa található, eb- ben a térségben talán az elterjedési terület határa sejt- hető (GLÄSER 1993. 259–260.). A meandroid minta gyakori a rokon leletegyüttesekben: Kustánszegen (KALICZ 1991. Abb.), Keszthely–Dobogón (MRT.I. I.t./12), Mencshely–Berki-kúton (REGENYE 1991. I.t./12, II.t./6–10) és Kúpon (GLÄSER–REGENYE

1989. I.t./4.). A másodlagos minták közül a rövid, vízszintes árkolás meglétére párhuzamként említhető: Mencshely–Berki-kút (REGENYE 1991. II.t./19; III.t./19–20.) és Kúp (GLÄSER–REGENYE 1989. V.t./9.).

A finom kerámia edényein máshol is ritkán találunk fogóbütyköket, néhány példa azért említhető: Keszthely–Dobogó (MRT.I. I.t./7; II.t./7.; KALICZ 1983. Abb. 18/6.) és Mencshely–Berki-kút (REGENYE 1991. IV.t./1.). Az első esetben függőlegesen, míg a második esetben vízszintesen van átfúrva a fogóbütyök. Körömcspés ebben a kategóriában nem tipikus, bár néha előfordul, pl.: a Keszthely–dobogói anyagban, egy bomba formájú edényen, dupla sorban (MRT I. II.t./2.).

A durva kerámia formái – szűk szájú háromnegyed gömb alakú, ill. széles szájú, félgömb alakú edények, kónikus tálak, cilindrikus vagy kihajló nyakú amforák és nagy méretű tároló edények – mind tipikusnak tarthatók a Keszthelyi-csoportban. A bomba formájú edények a lelőhelyünkön megfigyeltékhez hasonlóan a Keszthelyi-csoport más lelőhelyein is a durva kerámia vezértípusát alkotják. *Szűk szájú háromnegyed gömb alakú edények* Kustánszeg–Lisztessarok (KALICZ 1991. Abb. 6/12; Abb. 13/1–2; Abb. 14/3–4; Abb. 15/2–3, 6, 11–13; Abb. 16/12). Kúp (GLÄSER–REGENYE 1989. IV.t./1–4. 6–8.), Mencshely–Berki-kút (REGENYE 1991. IV.t./10, 12, V.t./9.), *széles szájú, félgömb alakú edények*: Kustánszeg–Lisztessarok (KALICZ 1991. Abb. 13/9–11. Kúp (GLÄSER–REGENYE 1989. IV.t./2–8; V.t./1–3.), Mencshely–Berki-kút (REGENYE 1991. V.t./1.) lelőhelyeken is nagyobb számban vannak jelen a durva kerámián belül. Ezek meredek falú változatai sem ritkák az említett leletgyűjtésekben: Kustánszeg–Lisztessarok (KALICZ 1991. Abb. 6/13; Abb. 13/3). Kúp (GLÄSER–REGENYE 1989. IV.t./5.), Mencshely–Berki-kút (REGENYE 1991. IV.t./15.). A csak a durva kerámia kategóriájában képviselt formák is általánosak a Keszthelyi-csoport más lelőhelyein, pl. *cilindrikus vagy kihajló nyakú amforákat, palackokat* többek közt Kustánszeg–Lisztessarok (KALICZ 1991. Abb. 14/1–2, 5; Abb. 15/9–10; Abb. 16/15.), Kúp (GLÄSER–REGENYE 1989. V.t./8, 10.), Mencshely–Berki-kút (REGENYE 1991. 4.t./7–8.), Keszthely–Dobogó (közöletlen. ltsz.:65.133.32.), valamint *nagy méretű tároló edényeket* Keszthely–Dobogó (MRT I. II.t./10–11; ill. több közöletlen darab⁵), Pári–Altacker (TORMA 1971a 8.t./9.), Kúp (GLÄSER–REGENYE 1989.19.). Mencshely–Berki-kút (REGENYE 1991. V.t./2–4.), stb. lelőhelyekről is ismerünk. A dupla fül – mely legtöbbször a puttonyedényeken fordul elő – Keszthely–Dobogón és Mencshelyen is meg van (MRT I. II.t./12, REGENYE 1991. 6.t./3.). A palackokat és a puttonyedényeket kis töredékek alapján nem lehet elkülöníteni egymástól, mivel a két formát alapvetően a fülek száma és elhelyezkedése különbözteti meg (PAVÚK

1980.33.). A függőlegesen átfúrt fülek az idősebb VK-fejlődést lezáró Milanovce-fázisban jelennek meg, a formálódó fiatalabb VK kezdetét jelző elemek egyikeként (PAVÚK 1980.47.). Míg pl.: Mencshelyen a profilált perem általánosan jellemzi a háromnegyed gömb alakú edényeket (REGENYE 1991.38; 4.t./10.), Balatonmagyaródon ennél az edényformánál, mint már szó volt róla, csak néhány esetben fordul elő a kissé elvékonyított és enyhén profilált perem. A bomba alakú edényeknél az elvékonyított perem még az idősebb fázis hagyománya (KALICZ 1991.23, Abb.15/6, 12–13). A bevagosással tagolt peremű, kihajló nyakú amfora megfelelőjét, mind az edényformát, mind pedig a perem kiképzését tekintve, Keszthely–Dobogón és Mencshely–Berki-kút lelőhelyeken találjuk meg (közöletlen, ltsz.:65.133.32; ill. REGENYE 1991. 4.t./7.). Balatonmagyaródon a durva kerámia formái mind a megszokott típusokat képviselik, különleges vagy ritka forma – mint pl.: Kustánszegen a lapos, ovális tál (KALICZ 1991. Abb. 6/2.) nem került elő.

A bütykök alkalmazása általános a kultúra egész élete során, így a Keszthelyi-csoport kerámiáin is. Kustánszegen (KALICZ 1991. Abb.6/10; Abb. 13/5–9; Abb. 15/3–8; 16/1–7, 9–15), Keszthely–Dobogón (MRT.I. II.t./8, 11), Mencshelyen (REGENYE 1991. V.t./5–8, 10–11.) és Pári–Altackerben (TORMA 1971a 7.t./3; 8.t./8) is több fajtájuk előfordul, összességében azonban úgy tűnik, hogy Balatonmagyaródon, méretben és kivitelben, a megszokottnál valamivel változatosabbak a fogóbütykök. Például a sajátos, aszimmetrikus fogóbütyöknök (10. kép/3.), ill. a kis dudorokkal tagolt felületű⁶ bütyöknök (10. kép/9.) eddig nem találtuk analógiáját a közzétett leletanyagokban.

A ferde tűzdelésre Mencshelyen (REGENYE 1991. 4.t./12–14.) és Keszthely–Dobogón találunk párhuzamokat, ez utóbbi esetben a tűzdelés körömcspéssel kombinálódik (közöletlen. ltsz.: 65.131.34.). Az egyik tűzdelte díszű töredék (6. kép/9.) párhuzamát Keszthely–Dobogón találjuk meg. A tűzdelés Kustánszegen is ritkán fordul elő (KALICZ 1991. Abb.6/10). A bekarcolt díszítéseknek a 8. kép/3.-hoz hasonló elrendezésére a legrégebbi VK-ban vannak párhuzamok, pl. Bicskén (MAKKAY 1978.21. és Pl. III/2, Pl.VI/1a–1b) és Medinán (KALICZ–MAKKAY 1975. XXIII.t./1.). Hasonló motívum előfordul még egy kúpi edényen, ahol 3–3 bekarcolásból álló függőleges, ill. vízszintes helyzetű vonalkötegek töltik ki körben az edény felületét (GLÄSER–REGENYE 1989. I.t./10.), valamint a korai kottafejes kerámiában is (uo. 22. jegyzet). A csipett díszítés a Keszthelyi-csoport törzsterületén ritkán jelentkezik: Kustánszegen (KALICZ 1991. Abb.6/9), Pári–Altackerben (TORMA 1971a 7. kép/7; 8. kép/5, 9.) és Keszthely–Dobogón (MRT.I. II.t./2) néhány töredéken található. A körömcspések többnyire sorba rendezve állnak, de Keszthely–Dobogón és Mencshelyen is elő-

fordul, hogy az edény felszínét szabálytalanul és sűrűn borítják (Itsz.: 65.131.34; REGENYE 1991. 6.t./6.). Ezzel szemben a csoport elterjedési területének határzónájában vannak olyan lelőhelyek, ahol a díszített durva kerámián belül ennek a díszítési elemnek az előfordulása magas, pl.: Győrszemere–Tóth-tag lelőhelyen 10%-os (REZI KATÓ 1993. 21.), s ugyanígy Mencshelyen is meglehetősen gyakori (REGENYE 1991. 4.t./11. 6.t./5–6.). Kúpon összességében kevés a díszített durva kerámia, ezek közt azonban a csipett dísz, ill. a körömcspés többször is előfordul (GLÄSER–REGENYE 1989. IV.t./4–8.). Az ujjbenyomkodásnak a balatonmagyaródi anyagban fellelhető mindkét alkalmazási módjára találunk analógiákat Keszthely–Dobogón (MRT.I. II.t./8; 65.133.35. és 65.132.4. Itsz.). Kúpon az edények egész felületét borítja ilyen díszítés (GLÄSER–REGENYE 1989. IV.t./1. 8.). Kustánszegen – ujjbenyomkodással kialakított plasztikus szegély formájában – ritkán jelentkezik ez a díszítési mód (KALICZ 1991. Abb.6/11; Abb.16/8.). Mencshelyen az edény oldalán sorban elhelyezett (REGENYE 1991.VI.t./7.), ill. a perem alatt körbefutó ujjbenyomkodásra is találunk példát (REGENYE 1991. 4.t./10.). A benyomott körökből álló díszítésre a legidősebb VK leletek közt ismerünk párhuzamokat Biňa⁷ (PAVÚK 1980. Abb.29/5.) és Hurbanovo⁸ (uo. Abb. 35/9. Abb. 38/10.) lelőhelyekről, de később, zselízi környezetben is előfordul, pl.: Győr–Pápai vám lelőhelyen (MITHAY 1966. 8.t./12), így a Keszthelyi-csoportban való megjelenése nem váratlan, még ha irodalmi példa korábról nem is említhető. A korai VK-ban ez az egyetlen olyan díszítőelem, melyet Impresotechnikával készítettek. A technika koraneolit előzményekre nyúlik vissza (PAVÚK 1980. 37.).

Az ember alakú szobrocska meglehetősen ritka, de jellemző leletnek számít. A hasonló szobrok a VK egész elterjedési területén nagyjából egyformán elterjedtek (HÖCKMANN 1965.1.). A Keszthelyi-csoport területéről csak kevés és töredékes plasztikus emberábrázolás ismert. Kisunyomból származik egy torzó, melynek díszítése még az idősebb fázis hagyományait tükrözi (KÁROLYI 1984. 434. számozás nélküli tábla, jobbra lent). Maga a kisunyomi lelőhely Kalicz N. szerint az ott megjelenő zselízi leletek alapján a Keszthelyi-csoport fiatalabb fázisába tehető (KALICZ 1991.26.). Szakályról ismert egy meglehetősen stilizált idoll (KALICZ 1991.23.; Makkay et. al. 1996.118.).

Az említett két töredékhez csatlakozik tehát a balatonmagyaródi szobrocska, így összesen három idoll vagy szobortöredék tartható biztosan a Keszthelyi-csoport leletének. A csoport elterjedési területéhez, de még a DVK legidősebb fázisához köthető további két plasztikai ábrázolás: az egyik egy valószínűleg ülő férfit ábrázoló, hengeres testű torzó Zalavárról (HÖCKMANN 1972.188; GLÄSER 1993.406.).⁹ A másik pél-

dány Szóládról (Somogy megye) származik. A szintén ülő alak torzója ez esetben nőt ábrázol, melynek feje és lábai is hiányoznak (KALICZ 1995. Abb. 3/5.). A töredék díszített, hátán a nyakszirt felé mutató fordított V-alakú, mély bekarcolások vannak (ún. szarufa motívum).

A szobrocska közelebbi vizsgálatához több kiindulási pont kínálkozik:

1. A kottafejes fázisból származó szakályi figura több részletben – a hátrahajló fej, a szemeket ill. a hajpántot megjelenítő bekarcolások – hasonlít a balatonmagyaródi, más részletekben azonban eltér attól: a homlokát egy függőleges vonal osztja ketté, orrát kis dudor jelzi. Törzse lapos és díszítetlen, nemcsak lábait, karjait sem ábrázolták. (MAKKAY et. al. 1996. 118; Fig. 74). A kisunyomi torzó jóval töredékesebb, mint a balatonmagyaródi, így az összehasonlítás lehetőségei lényegesen leszűkülnek. Teste hasonlóan hengeres, mint a balatonmagyaródi és zalavári példányoké. Hiányosságai ellenére nem csak azért fontos számunkra ez a töredék, mert a keszthelyi-csoport leleteként mind földrajzilag, mind pedig kronológiailag a legközelebbi rokon lelet, hanem díszítésénél fogva is. A kisunyomi töredék mellkasán két motívum rajzolódik ki a karcolt vonalakból: az első motívum két egymást keresztező pántszerű bekarcolásból áll, melyeket Károlyi M. keresztikötésnek tart, ami a mezopotámiai, anatóliai istenábrázolások jellegzetes viselete (KÁROLYI 1984.435.). Ehhez hasonló a balatonmagyaródi szobrocskán nincsen. A másik, a szarufa motívum viszont nagyfokú hasonlóságot mutat a balatonmagyaródi szobor hátán megjelenő fenyőág motívummal. A szarufa és a fenyőág motívum is gyakori VK idollokon.¹⁰ Fenyőág motívum jelenik meg a következő lelőhelyekről származó idollokon: Hortobágy–Zámpusztá¹¹ (CSALOG 1955. Taf. 6/11.), Gaukönigshofen (Wamser 1980.26.); Boskovštejn (HÖCKMANN 1965. Abb.1/1.), valamint a kottafejes időszakot képviselő Sukoró–Tóra dűlő (MAKKAY 1975. 3–4. kép). Szarufa motívumot a korai VK-ban a Szólád (KALICZ 1995. Abb. 3/5.), Bicske–Galagonyás (MAKKAY 1972. Taf. 13, 1975. a borító képei; 5. kép), Cifer–Pác (PAVÚK 1994. Abb.4./8a–b–c), Reikersdorf (HÖCKMANN 1965. Abb. 5/1; MAURER 1981.59; Abb. 2/1.), Wetzleinsdorf (MAURER 1981.60; Abb. 3/3.), és Tırpești (HÖCKMANN 1972.189.) lelőhelyű idollokon találunk. A motívum szerepel a középső ill. késő VK idejére keltezhető Pulkau lelőhely egyik idollján is (MAURER 1981.59; Abb. 3/1.).

Höckmann korábban a VK-ban fellépő Vinča-jelenség közé sorolta a fenyőág motívumot (HÖCKMANN 1965.5–6.), későbbi véleménye szerint inkább autochtón VK-elemnek tartja. A bicskei szobrok kora is ezt az eredeztetést támasztja alá (HÖCKMANN 1972.189.).

A VK idolljain megjelenő vonaldíszítéseket a kutatás többféle képpen értelmezi, az eltérő interpretációkból

két fő irányzat alakult ki. **1.** A vonalak a haját, ruházatot, testékszereket ábrázolják (QUITTA 1960.170; HÖCKMANN 1965.1. 7; MAKKAY 1972.18; uő: 1975; GLÄSER 1993. 407.). **2.** Az ún. röntgen-stílus szerint ezzel szemben a bekarcolt vonalak nem a haját, ruházatot, testékszereket jelenítik meg, hanem az emberi csontvázat akarják láthatóvá tenni (OTZOL 1975.1; uő: 1978.99; WAMSER 1980. 17, 31; MAURER 1972.7; uő: 1981.65.).

A balatonmagyaródi idol rendelkezik két olyan jeggyel, melyek alapján a második felfogás – konkrétan a szobor esetében – valószínűbbnek tűnik. **A.** A hason lévő két ferde bekarcolás (azaz a bordák) alatt lévő rövid, vízszintes bekarcolások nem igen jelezhetnek ruhadarabot vagy ékszert, ellenben elhelyezésük megfelel a térdek anatómiai helyének. **B.** A fej két oldalán félkör alakú bekarcolásokat látni, melyek véleményünk szerint nem a hajviseletet, hanem a füleket jelzik. Erre a részletre is ismert párhuzam: a kisebb bicskei idol fején ugyanilyen félkör alakú bekarcolások vannak. R. Gläser megkülönbözteti a VK idolkok egy olyan csoportját, melyeknél a hajviselet és a hozzátartozó fejdísz ábrázolása részletesen kidolgozott.¹² Ide sorolja azt a bicskei torzót is, melyen a kérdéses félkör alakú bekarcolások is fellelhetők (GLÄSER 1993.406–408.). A balatonmagyaródi szobrocscsa fejének hátsó része letört, így nem ismerjük hajviseletét s nem tudjuk, viselt-e fejdísz vagy sem. A fej hátrafelé megnyújtott alakja, valamint a törésfelületen megfigyelhető apró beszürkölések megengedik ugyan a feltételezést, hogy a jellegzetes fejdísz vagy hajviseletet eredetileg ezen a szobron is ábrázolták. A szobrocscsa egy fontos részletben azonban eltér a többi olyan idoltól, melyeken a hajviselet ábrázolása hangsúlyos: nem jelezték rajta a haját az arctól elválasztó fejpántot vagy diadémot. Ez pedig az említett típusú szobroknál szinte attribútumnak tekinthető, s hiánya olyan jelentős eltérés, hogy kérdésessé teszi, vajon tényleg a haj és a fejdísz ábrázolásának részletei-e a félkör alakú bekarcolások. Ez az eltérés, ha nem is bizonyítja, de valószínűsíti, hogy leletünkön inkább a fülek ábrázolásáról lehet szó.

2. A szobor talán legszembeütőbb vonása a karakterisztikusan megformált fej, ami az ún. háromszög alakú fejű idolkok csoportjába sorolja leletünket. Ennek a határozottan elkülönülő típusnak fő jellemzője az arc laposága. A homlok és a tarkó oldalra élesen kiugrik, s így a lapos fejtetőnek háromszög formája lesz. Az orr plasztikusan, a szemek és a száj – nem mindig – vízszintes vonalakként jelennek meg. A koponyatetőn hajfonat módjára megjelenő vonalak ábrázolják a haját (QUITTA 1960.170.). A háromszög alakú fej egy szinte kanonizált normál típusnak tartható a vonaldíszes kerámia kultúrájában, amihez a morva és a középnémet leletek többsége tartozik (HÖCKMANN 1965.1.). A fejformát tekintve számos rokon lelet ismert: Boskovštejn

(HÖCKMANN 1965. Abb.1/1. 8.), Quedlinburg (uo. 1/3.), Nerkewitz (uo. 1/4.), Bojanovice (uo. 1/6.), Mohelnice (TICHÝ 1962. Abb.14/4.). Magyarországon ez a típus a Szatmár-csoportban: Ebes (KALICZ–MAKKAY 1977. Taf. 15/4a–b–c.), Tiszabездé–Servápa (uo. Taf. 84/2.), Tiszavalk (KOREK 1972. Taf. 10/4.),¹³ ill. azt követően az AVK és csoportjai területén gyakori: Hajdúszoboszló¹⁴ (HÖCKMANN 1972. Kat.-Nr. A-7; KRALOVÁNSZKY 1958.82.), Hortobágy–Zámpusza (CSALOG 1955. Taf. 6/11.), Tiszavasvári–Keresztfal¹⁵ (KALICZ–MAKKAY 1977. Taf. 186/5–6.), Edelény–Borsod¹⁶ (HÖCKMANN 1965. Abb.2/3.). A Szakálhádi-csoportban is elterjedt ez a típus Hódmezővásárhely–Szakálhád (KALICZ–MAKKAY 1977. Taf. 153/3; HÖCKMANN 1965. Abb. 2/4.), Hódmezővásárhely–Kökénydomb (HÖCKMANN 1965. Abb.2/2.).

Höckmann a háromszög alakú, egyenes vagy lekerekített homlokú idolkokat a VK-idolkok egy helyi variánsának véli, mely Magyarországtól Sziléziáig terjedt el. A kykladikus, háromszög alakú fejek a Vinča-, Tisza-¹⁷ és Dimini-kultúrákból ismertek (QUITTA 1960.170.), szórványosan a Körös-kultúrában is előfordulnak (QUITTA 1960. Abb. 10h). Jelenlétüket Höckmann a VK-ban fellépő Vinča-jelenségek egyikének tartja (HÖCKMANN 1965.5.).

3. További fontos jegye leletünknek, hogy karjait vízszintes csomók jelzik. A karok ilyen megformálása a korai időkre jellemző (Zalavár, Cifer–Pác, Tiszabездé–Servápa), de Magyarországon ez később is szabály a Szakálhádi-csoportban (Hódmezővásárhely–Kökénydomb, Szakálhád). Gyakran más területeken is előfordul, a VK-ban (Tírpești, Boskovštejn, Reikersdorf, Grübern, Butzbach, Offenbach–Rumpenheim) és a Stichband kerámia kultúrájában is (HÖCKMANN 1972. 188.).

Az eddigieket figyelembe véve, szembeütő a balatonmagyaródi szobor archaikus jellege. A DVK (Közép-európai) VK körébe tartozó párhuzamok – a kisunyomi, a sukorói és a pulkai torzókat kivéve – mind a korai VK-ból származnak. Egy ilyen korai datálás – pusztán a tipológiai jegyek alapján – felmerülhetne leletünkkel kapcsolatban is, de egyrészt a kísérő leletek összessége ezt nem támasztja alá, másrészt pedig, mint az említett példák némelyike¹⁸ tanúsítja, a három vizsgált jegy (a fenyőág motívum, a háromszög alakú fej, a vízszintes karcsonkok) mindegyike tovább él a korai VK időszak után is. A kisunyomi töredék, mely szintén a Keszthelyi-csoport lelete s megformálás és díszítés alapján is a legközelebbi rokon lelet, ez utóbbi tekintetében szintén még az idősebb fázis hagyományait tükrözi. Az idolkok archaikus jellege valószínűleg a korai szakasz hagyományának továbbélésével magyarázható. Ez a DVK idősebb szakaszához való erősebb kötődés a Keszthelyi-csoportra általában is jellemző, s különösen érvényesülhetett az idolkok – mint a szellemi, kultikus szféra tárgyai – esetében, melyek nem divatfüggők, a

mindennapi élet használati tárgyainál lassabban veszik át az új stílusjegyeket.

Kronológia

A leletanyag a Keszthelyi-csoport jellegzetességeit mutatja, a csoporton belüli pontosabb kronológiai helyzetet főként közvetett úton lehet meghatározni. A Keszthelyi-csoportra jellemző, hogy tipológiája a kezdetétől egészen a végéig szinte változatlan (KALICZ 1991.27.), ezért nem is annyira a tipológia, mint inkább az egyes tipológiai jegyek egymáshoz viszonyított aránya lehet a közelebbi datálás alapja.

Az anyag elemzése azt mutatja, hogy a finom kerámia formái egyértelműen már a legidősebb fázist követő fiatalabb fejlődési szakaszra utalnak. E téren a legárukodóbb tény, hogy a bikónikus forma egyetlen esetben sem fordul elő, ezzel szemben nyilvánvaló a gömbtestű edények túlsúlya. Míg a legrégebbi VK anyagokban a gömbtestű edények a durva kerámia vezérformáját alkotják, a finom kerámiában csak később, a kottafejes és zselízi időszakban válnak a leggyakoribb formává (KALICZ 1978–79.21.). A szlovákiai leletanyagban először a Milanovce-fázisban jelenik meg a bomba formájú edény a vékony falú kerámiában a kettős kónikus forma helyett, az alakuló fiatalabb VK egyik jellemzőjeként (PAVÚK 1980.47.).

Szintén a leletanyag fiatalabb karakterét jelzi, hogy a csonkakúp alakú tálak megjelennek ugyan, de az anyag egészét tekintve csak kisebb arányban, míg az idősebb fázisra a kultúra egész elterjedési területén jellemző a fordított csonkakúp alakú tál uralkodó szerepe (PAVÚK 1980.20–21; KALICZ 1979–80.20–21.). Ezt a datálást erősíti továbbá az is, hogy bár a Balatonmagyaródon előforduló tálak legtöbbször széles és alacsony, néhány kis méretű kónikus edény azonban a karcsú változatot képviseli, mely típus viszont már a fiatalabb VK-ban jellemző (REZI KATÓ 1993.19.). A magasabb, karcsúbb táltípus a szlovákiai anyagban az idősebb VK késői szakaszában tűnik fel és a fiatalabb VK kezdeti szakaszában előforduló számos hordó alakú edény előfutára (PAVÚK 1980.21, 47.).

A DVK legidősebb fázisának jellemzőit nem lehet felfedezni a finom kerámia edényein. Talán egyetlen ilyen korai jegy ebben a kategóriában a kerámia soványításában esetenként megfigyelhető finom szerves anyag felhasználása (M. VIRÁG 1992.21.).

A durva kerámiában megjelenő formák szintén a vonaldíszes kerámia fiatalabb fázisára utalnak: ebben a kategóriában sincs bikónikus forma, a gömbtestű forma dominanciája mellett csupán kisebb részben fordulnak elő csonkakúp alakú tálak. A gömbtestű edények pereme általában egyszerűen lekerekített, a ritkán, egy-két esetben előforduló elvékonyított perem még az idősebb fázis

hagyománya (KALICZ 1991.23, Abb.15/6, 12–13). Az egyéb formák nem datálók, hiszen a palackok és puttonyedények már a DVK legidősebb fázisában is megjelennek (KALICZ 1978–79. 8.t./1, uő. 1983. Abb. 4/8; Abb. 9/10; TICHÝ 1960. Abb. 21/5, 6.), a forma előzményei pedig a korai neolitikumban, a Körös-Starčevo (Cris) kultúrákban találhatók meg (KALICZ 1978–79.21.).

Az edények feneké sok esetben egyenes, az edény nagyságának megfelelő, ami az edényfalba a hangsúlyozás leghalványabb nyoma nélkül megy át. Ez még az idősebb VK kerámiájának jellegzetessége (PAVÚK 1980.31.). Fiatalabb jegy, hogy megjelennek az olyan hangsúlyozott fenekék is, melyek éles szöveget zárnak be az edényfallal.

A finom kerámia díszítésében a széles vonalú barázdák még a legidősebb fázis hagyományának felelnek meg, a kultúra fejlődése során a barázdák leszűkültek és vékony vonalakká alakultak át, így a vékonyabb vonaldíztetés feltűnése már a fiatalabb DVK felé mutató elem (PAVÚK 1980.23–24.). Vannak további, a fiatalabb fázisra utaló jegyek, mint pl.: az U-alakú díztetés, valamint a hullámvonal jelenléte. Az előbbi a korai VK késői fázisában jelenik meg, és a kottafejes, ill. zselízi időszakban válik általánossá (PAVÚK 1980.30; REZI KATÓ 1993.21, 4. kép/1.). A hullámvonal kronológiai helyzetét az utóbbi időben pontosították: megjelenése korábban nem volt teljesen tisztázott, felbukkanása Szlovákiában és Morvaországban az idősebb VK késői fázisára volt tehető, de Németországban talán még korábbra is (PAVÚK 1980.30.). Újabb az idősebb VK késői fázisának bizonyítékaként értékelik, mely inkább a bikónikus edények lekerekítettebb, gömbforma felé mutató változatain jelenik meg (M. VIRÁG 1992. 22. jegyzet). Cseh- és Németországban erősen bikónikus és gömbtestű edényeken is megtalálható (PAVÚK 1994. 139, Abb. 5./1–5.). Inkább a kultúra fiatalabb szakaszára tarthatjuk jellemzőnek azt az edényfenéket, ill. ahhoz közel elhelyezett egy vagy több vonalból álló ívelt motívumot, amely vékony falú kerámián Bínáról ismert ugyan (PAVÚK 1980. Abb. 10/7, 11; Abb. 24/14–16.), de az idősebb VK-ban atipikus díztetési fajta. Balatonmagyaródon három töredéken az egyvonalas variációra találunk példát (5. kép/3, 6, 8.). A Keszthelyi-csoport fiatalabb fázisából, Kustánszegről több példája is ismert (KALICZ 1991. Abb.9./11, 13. Abb.12./17). Ennek a datálásnak némileg ellentmond néhány adat: a rövid, vízszintes árkolás jelenléte, ami kimondottan a legidősebb fázisban tipikus (KALICZ 1993. T.20/12; PAVÚK 1980. Abb.6./3; Abb.7./10; Abb.23./1.), valamint a perem alatt körbefutó vonaldísz hiánya, e motívum legkorábban ugyanis a legidősebb VK késői szakaszában (Milanovce-fázis) jelentkezik (PAVÚK 1980.47.), s a fiatalabb VK idejében válik jellemző díszítéssé. A három párhuzamosból álló barázdászerű vo-

naldísz szintén korai jellemző (PAVÚK 1980.26; M. VIRÁG 1992.21.). Ugyanakkor a legidősebb fázisnak oly karakterisztikus díszítő elemei, mint a politurmintá (MAKKAY 1978.24; PAVÚK 1980.26.) vagy a kannelúra (MAKKAY 1978.23; PAVÚK 1980.26.) egyáltalán nem fordulnak elő a balatonmagyaródi lelet-együttesben.

A durva kerámián alkalmazott díszítések kevésbé datálók, a leggyakoribb elemek, azaz a fogóbütykök és bütyökdiszkek legtöbb fajtája ugyanis az egész vonaldíszes kultúra idején megtalálhatók. Olyan, kifejezetten a legidősebb fázisban használt fajta, mint a rozettás bütyök nem található meg az anyagban (PAVÚK 1980.38, Abb. 40/1–2, 6–7; M. VIRÁG 1992. 6. kép/8, 12. kép/5.). A középen függőlegesen tagolt ovális bütykök már a legidősebb fázisban is kifejezetten jellemzők a durva kerámián, s eredetük kétség kívül a Körös-Starčevo kultúrába vezethető vissza (KALICZ 1978/79.25; PAVÚK 1980. Abb. 17/8, Abb. 21/6–7, 16, Abb. 39/11.). Használatuk azonban nem korlátozódik a korai szakaszra, a fiatalabb VK-ban is előfordulnak, még ha nem is olyan gyakran (PAVÚK 1980.38.). A cilindrikus, benyomott közepű bütyök használata a kultúra egész életére jellemző. A durva kerámián előforduló további díszítési elemek előfordulása ugyancsak tág időhatárok közé tehető: a ferde, az egész edényfelületet borító tűzdelés korai neolitikus eredetű, az idősebb VK-ban tipikus, csak a vastag falú gömbtestű edényekre jellemző (PAVÚK 1980.32; Abb.31.), de később is gyakori marad (REGENYE 1991.38.). A körömcspés az idősebb fázis hagyománya (KALICZ 1991.23.), de a Keszthelyi-csoportban is találunk alkalmazására példát, még ha ritkán is: Kustánszegen (KALICZ 1991. Abb.6/9), Pári–Altackerben (TORMA 1971a 7.t./7; 8.t./5. 9.) és Keszthely–Dobogón (MRT.I. II.t./2) néhány töredéken fordul elő. A benyomott körökből álló díszítés a korai VK-ban ugyanúgy megtalálható (PAVÚK 1980. Abb.29/5; Abb. 35/9; Abb. 38/10.), mint később, zselízi környezetben (MITHAY 1966. 8. t./12).

Kronológiailag fontos támpont a legidősebb fázisra olyannyira jellemző felkent barbotin teljes hiánya (KALICZ 1978–79.23; PAVÚK 1980.46–47.). Szintén hiányoznak a legidősebb DVK-ban általánosan jelentkező perem alatti ujjbenyomkodásokból álló sorok (KALICZ 1978–79.24.). A kultúra fiatalabb fejlődési fázisa felé mutató jel a függőlegesen átfúrt filek jelenléte is, melyek az idősebb VK-fejlődést lezáró Milanovce-fázisban jelennek meg, a formálódó fiatalabb VK kezdetét jelző elemek egyikeként (PAVÚK 1980.47.).

A leletegyüttes datálása szempontjából nagy jelentőségű, hogy egyetlen idegen eredetű, importnak tartható tárgyat sem tartalmaz, szemben pl.: a Keszthely–dobogói vagy a kustánszegi anyagokkal. Az előbbi lelőhelyen kottafejes (MRT.I. 1. kép/2.), az utóbbin zselízi import (KALICZ 1991. Abb. 6/1.) került elő, melyek egyértel-

műen jelölik a leletek korát.

A fenti adatokat összefoglalóan megállapíthatjuk tehát, hogy a kerámia formái és a díszítések mindkét kategóriában a DVK fiatalabb szakaszára, annak Keszthelyi-csoportjára jellemzőek, bár néhány archaikus vonás is fellelhető. Ezek aránya azonban nem éri el azt a mértéket, mint az a Keszthelyi-csoport legkorábbi fázisában megfigyelhető, melynek leletei átmeneti jellegűek, s tipológiájukat még erősen meghatározza a DVK korai szakaszához való kötődés (KALICZ 1991.26.). Ezt a horizontot Becsehely II. és Medina, a Keszthelyi-csoport területén kívül pedig a legidősebb VK fejlődés vége, valamint a fiatalabb VK kialakulása közti átmeneti szakasz leletegyüttesei határozzák meg, mint pl.: Milanovce (PAVÚK 1980.45–47.), Aba–Felsőszentiván, Bicske 1974-es I–II. szelvény „a” gödör (MAKKAY 1978, kronológiai tábla) és Szigetszentmiklós–Viznűtelep 13. gödör (M. VIRÁG 1992.21.).

A DVK Balatonmagyaród–kapolnapusztai lelőhelye a következő lelőhelyekkel tűnik egy horizontba tartozónak: Keszthely–Dobogó, Becsehely–I. (Bükkaljai dűlő) több objektuma, valamint a külső árok alsó részének anyaga, továbbá Juta–Gagarin. Ezek olyan lelőhelyek, melyeken a Keszthelyi-csoport leletei tisztán jelentkeznek, az idősebb fázis hagyományai már eltűntek, de a fiatalabb fázis idegen leletei még nem jelentek meg, tehát a Keszthelyi-csoport klasszikus fázisát képviselik. Balatonmagyaródon a leletanyag olyannyira tiszta formában jelentkezik, hogy egyetlen import-tárgy vagy idegen hatásnak tartható díszítés, technika, stb. sem található meg benne. Ugyanakkor a DVK legidősebb fázisának hagyományai már csak nyomokban vannak jelen, arányuk a leletegyüttes egészéhez viszonyítva nem számottevő. A leletanyag keveredésektől, idegen hatásoktól mentes tiszta formája persze nem csak kronológiai helyzetéből fakad, hanem az a tény is hozzájárul, hogy a lelőhely a Keszthelyi-csoport törzsterületén fekszik. Olyan belső területen tehát, ahol a szomszédos csoportokkal nincs közös határvonal. Nem úgy, mint pl. Kúp széles vonalú kerámiával jelzett első települési fázisa (GLÄSER–REGENYE 1989.20.), Mencshely–Berki-kút (REGENYE 1991.38.) és Győrszemere–Tóth-tag (REZI KATÓ 1993.23.) leletegyüttesei, melyek szintén ehhez a horizonthoz tartoznak, de anyagukban jelen van a kottafejes kerámia is, hiszen az említett lelőhelyek a Keszthelyi-csoport és a kottafejes (ill. később a zselízi) csoport egymással keveredő, közös határsávjában fekszenek.

Mint fentebb részletesen szó volt róla, az ember alakú szobrocska datálása sem mond ellent ennek az időrendi meghatározásnak.

Már említettük, hogy a Keszthelyi-csoport tipológiája a csoport életének kezdetétől egészen a végéig szinte változatlan. Ezért fordulhat elő, hogy az általunk ismert leletanyagnak, edényformáknak és díszítések-

nek pontos párhuzamait találjuk meg olyan lelőhelyeken is, melyek vagy korábbi, a klasszikus fázist megelőző időszakot képviselnek, vagy már egy következő horizontba, azaz a Keszthelyi-csoport késői periódusába tartoznak, pl.: Kustánszeg–Lisztesarok, Kisunyom (KALICZ 1991.27.) és Pári–Altacker¹⁹ (TORMA 1971a.29.). A Kis-Balaton környékéről a Keszthelyi-csoportnak további olyan lelőhelyei ismertek, melyek anyagában zselízi leletek is megjelennek, pl.: Keszthely–Fenékpuszta, Keszthely–Zsidi út, Sármellék–Fenéki utca, Zalavár–Balatonhídvég (M.VIRÁG 1989.18; 1996. 16.).²⁰ Ezt a fiatalabb vagy késői fázist az jellemzi, hogy a Keszthelyi-csoport leletei nem tisztán, hanem a kottafejes díszítéssel, ill. a Zselízi-, Sopot- és Malo Korenovo típusokkal együtt fordulnak elő (KALICZ 1991.26.).

A keszthelyi típusú leletek körét regionálisan és időrendileg meghatározott csoportnak tarthatjuk. A Keszthelyi-csoport a DVK klasszikus és késői fázisának elnevezése a Dunántúl bizonyos területein (KALICZ 1991.5.). A Keszthelyi-csoport mint időrendi fogalom nagyon tág: a kutatás eddigi álláspontja szerint a Keszthelyi-csoport kezdete Vinča A második fele, vége (KALICZ 1991.28.), a csoport életének vége pedig a Vinča A3 időszak végére tehető (KALICZ 1988. 222–223.). Ezen időtartamon belül valamikor a klasszikus fázis idején jelentkeznek a kottafejes kerámia csirái (KALICZ 1991.26.). A kottafejes időszak kezdete a Vinča A–B1 váltással párhuzamos (REZI-KATÓ 1993.23.). Így tehát a Vinča A–B1 váltás idejére esik a Keszthelyi-csoport klasszikus fázisa, s ezt tarthatjuk a Balatonmagyaród–kápolnapusztai lelőhely DVK leleteinek relatív időrendjének is. Újabb felfogás szerint a Keszthelyi-csoport relatív kronológiai helyzete fiatalabb, a Vinča A3 végén a legkorábbi kottafejes kerámia horizontjának kezdete nem a Keszthelyi-csoporttal volt

egyidejű, hanem a DVK még létező legidősebb fázisával (H.SIMON 1995–96.131.).

Összegzés

A DVK lelőhelyei a kultúra legidősebb fázisától kezdve viszonylag nagy számban ismertek a Balaton és Kis-Balaton vidékéről, Balatonmagyaród–Kápolnapuszta közvetlen földrajzi közelségéből is. A Kis-Balaton vidékének leletanyaga a Keszthelyi-csoport körébe tartozik, melyre a hagyományokhoz erősebben kötődő széles, mély bevésésekkel díszített kerámia jellemző (KALICZ 1988. 197–198.). Balatonmagyaród ennek az elterjedési területnek központjában fekszik, olyan helyen, ahol a Keszthelyi-csoport leletanyaga tisztán, a szomszédos területek hatásától mentes formában jelentkezik. A Keszthelyi-csoport kezdeti fázisából a szorosán értelmezett a kis-balatoni mikrorégióban egyetlen lelőhely sem ismert, a legközelebbi lelőhely Becsehely II. A klasszikus fázis idején ugyanez a helyzet: Becsehely I. és Keszthely–Dobogó a két legközelebbi lelőhely, így az itt közölt Balatonmagyaród–kápolnapusztai anyag ez idáig egyetlenként képviseli itt a klasszikus fázist. Ezzel szemben a Keszthelyi-csoport késői szakaszának idején megszorodnak a telepek: Keszthely–Fenékpuszta, Keszthely–Zsidi út, Sármellék–Fenéki utca, Zalavár–Balatonhídvég (M.VIRÁG 1989.18; 1996. 16.).

A lelőhely bolygatott volta, s a leletanyag szórvány jellege ellenére úgy véljük, hogy bár nem zárt objektumok szolgáltatják a leletanyagot, érdemes közzé tenni, hiszen biztosan egy adott lelőhelyet reprezentál és olyan egységes leletanyag, mely a DVK Keszthelyi-csoportjának szinte minden jellegzetes tipológiai ismérvével rendelkezik.

Jegyzetek:

¹ A lelőhely Balatonmagyaród és Zalakomár települések közös határvonalában fekszik, így fordulhat elő, hogy esetenként Zalakomár határrészeként említik, pl.: Évezredek üzenetek a láp világából c. kötet 129. lelőhelye.
² MAGYARORSZÁG KISTÁJAINAK KATASZTERE II. Bp. 1990. 484.
³ Ltsz.: 96.6.56.
⁴ A Keszthelyi-csoport lelőhelyeihez: KALICZ 1991. 5–37; M.VIRÁG 1996. 16–17, 28–31; GLÄSER 1993. – R. Gläser még nem használja a Keszthelyi-csoport elnevezést, az idősebb DVK délnyugat-dunántúli típusának nevezi a csoport leleteit

⁵ Ltsz.: 65.131.2, 65.133.5, 65.133.6, 65.233.24, 65.133.30, 65.133.35, 65.133.37.

⁶ Nem azonos az ún. rozettás büttyökkel, itt ugyanis nem rozettaszerűen elhelyezkedő gödröcskék tagolják a felületet, hanem szabálytalan dudorok.

⁷ Bény

⁸ Ógyalla

⁹ Közöletlen lelet. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

¹⁰ E két motívum nagyon közel áll egymáshoz, tulajdonképpen egyazon minta két variációjáról van szó. Az eltérés annyiban áll, hogy a szarufa motívum egy vagy több, egymás alá helyezett fordított V-alakú bekarcolásból áll,

- míg a fenyőág motivumnál ezeket egy középső függőleges tengely köti össze.
- ¹¹ Ezen az idolon a fenyőág motívum erősen módosult, de felismerhető formában jelentkeznek: jól látszanak a középső, függőleges tengely és az abból ferdén kiágazó oldalsó ágak. Az AVK idősebb és fiatalabb fázisa közti átmeneti időszakból (KALICZ–MAKKAY 1977. 196.).
- ¹² A két bicskei és a gaükönigshofeni töredékek (GLÄSER 1993. 406–408.), ill. a Tác–gorziumi fejtöredék (MAKKAY et. al. 1996. Fig. 73/2)
- ¹³ Emői a típusnál a fejhez hosszú nyak csatlakozik, nem lapos test (KALICZ–MAKKAY 1977. 61.).
- ¹⁴ AVK idősebb fázis (KALICZ–MAKKAY 1977. 195.).

- ¹⁵ Tiszadobi-csoport, Bükk I. (KALICZ–MAKKAY 1977. 213.).
- ¹⁶ Bükk II–III. (KALICZ–MAKKAY 1977. 60; 193.).
- ¹⁷ Valójában a Szakálhát-csoport két, általunk is idézett leletét említi.
- ¹⁸ Kisnyom, Sukoró–Tóra dűlő, Pulkau, Edelény–Borsod, Tiszavasvári–Keresztfal, Hódmezővásárhely–Szakálhát, Hódmezővásárhely–Kökénydomb.
- ¹⁹ Kora a Zselízi-csoport kialakulásának idejére tehető.
- ²⁰ Az említett lelőhelyek Balatonmagyaród–Kápolnapuszta közvetlen földrajzi közelségében fekszenek, mivel azonban leletanyaguk közöletlenek, összehasonlításhoz nem tudtuk felhasználni azokat.

Irodalom:

- BAKAY–KALICZ–SÁGI 1966: Magyarország Régészeti Topográfiája 1. A keszthelyi és tapolcai járás. Budapest, 1966.
- BAKAY–KALICZ–SÁGI 19..: Magyarország Régészeti Topográfiája 2.
- CSALOG 1955: A tiszai műveltség viszonya a szomszédos újkőkori műveltségekhez. FA 7, 1955. 23–44, 227–230.
- DRAVÍČEK 1966: Neuere Angaben zur Verbreitung der Linearkeramik im Südlichen Teil von Transdanubien. AASzeg 10 (1966) 27–33.
- GLÄSER–REGENYE 1989: A vonaldíszes kerámia és a lengveli kultúra telege Kupon. Veszpremi Történelmi Tár II. 18–33
- GLÄSER 1993: Die Linienbandkeramik in Transdanubien. Entstehung. Inauguraldissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Fakultät für Orientalistik und Altertumswissenschaft der Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, 1993.
- HÖCKMANN 1965: Menschliche Darstellungen in der Bandkeramischen Kultur. Jahrbuch der RGZM 12 (1965) 1–34.
- HÖCKMANN 1972: Andeutungen zur Religion und Kultus in der Bandkeramischen Kultur. Pannónia konferenciák aktái, I. AR XII–1971 (1972) 187–209.
- KALICZ 1977: Becsehely. Ausgrabungen. MittArchInst 7 (1977) 119–120.
- KALICZ 1978–79a: Funde der ältesten Phase der Linienbandkeramik in Südtransdanubien. MittArchInst 8–9 (1978–79) 13–46.
- KALICZ 1978–79b: Becsehely. Ausgrabungen. MittArchInst 8–9 (1978–79) 201–203.
- KALICZ 1983: Die Körös-Starčevo-Kulturen und Ihre Beziehungen zur Linienbandkeramik. NNU 52 (1983) 91–130.
- KALICZ 1991: Die Keszthely-Gruppe der Transdanubische (Mitteleuropäische) Linienbandkeramik im Lichte der Ausgrabung in Kustánszeg (Westungarn). ComArchHung 1991. 5–32.
- KALICZ 1995: Die Älteste Transdanubische (Mitteleuropäische) Linienbandkeramik. Aspekte zu Ursprung, Chronologie und Beziehungen. ActaArchHung 47, 1995. 23–59.
- KALICZ–MAKKAY 1975: A dél-dunántúli neolitikum kutatásainak fontosabb kérdései (Wichtiger Fragen in der Erforschung des Neolithikums Südtransdanubiens). SomogyiMK 2 (1975) 253–258.
- KÁROLYI 1984: Az újkőkor kutatásának tíz esztendeje Vas megyében (1973–1983). Zehn Jahre der Jungsteinzeitforschung in Komitat Vas. VSz 38 (1984) 429–440.
- KOREK 1972: Katalog der ausgestellten Funde. IDOLE. Prähistorische Keramiken aus Ungarn. Veröff. Aus dem Naturhist. Mus. 7. Wien, 1972. 31–44.
- KRALOVÁNSZKY 1958: Hajdúszoboszló. Archeologische Forschungen im Jahre 1956. AÉ 85. 1958. 82.
- MAKKAY 1969: Die neolithischen Funde von Bicske. Stud. Zvesti (Arch./ AÚSAV) 17. Nitra, 1969. 253–270.
- MAKKAY 1972: Eingeritzte und plastische Menschendarstellungen der transdanubischen Linienbandkeramik. IDOLE. Prähistorische Keramiken aus Ungarn. Veröff. Aus dem Naturhist. Mus. 7. Wien, 1972. 16–19, 13. képes tábla
- MAKKAY 1975: A bicskei neolitikus telep és temető. Az István király Múzeum Közleményei – Bulletin du Musée Roi Saint-Étienne. D. sorozat – Série D. No. 104. Székesfehérvár, 1975
- MAKKAY 1978: Excavations at Bicske. I. The Early Neolithic – The Earliest Linear Band Ceramic. AR XVI. Székesfehérvár, 1978. 9–60.
- MAKKAY et. al. 1996: Excavations at Bicske–Galagonyás (Part III) The Notenkopf and Sopot–Bicske Cultural

- Phases.
- MAURER 1972: Über frühneolithische Idole und Verwandte Objekte aus dem p. B. Horn, NÖ. *ArchA* 52, 1972.7.
- MAURER 1981: Linearkeramische Kultobjekte aus Niederösterreich. *FÖ* 20, 1981. 57–94.
- MITHAY 1966: Zselizi típusú leletek a Győr, Pápai vámi újabb-kőkori lakótelepen. *Arrabona* 8. (1966) 5–52.
- OZOLS 1975: Der Röntgenstil. Ein Beitrag zur vorgeschichtlichen Geistesgeschichte. *Bonner Jahrbücher* 175, 1975. 1 f.
- OZOLS 1978: Zur Deutung einiger neolithischer Statuetten. *Bonner Hefte zur Vorgeschichte* 17, 1978. 99 ff.
- PAVÚK 1980: Ältere Linearkeramik in der Slowakei. *Slovenská Archeológia* XXVIII/1. 7–90.
- PAVÚK 1994: Zur relativen Chronologie der älteren Linearkeramik. *JAMÉ* XXXVI. 1994.135–149.
- QUITTA 1960: Zur Frage der ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa. *PZ* 38, 1960. 153–188.
- REGENYE 1991: Neolitikus leletek Mecs hely környékéről. – Neolithische Funde aus Umgebung von Mecs hely. *Tapolcai Városi Múzeum Közleményei* 2 (1991) 31–48. Tapolca, 1992.
- REZI KATÓ 1993: Adatok a Sokoróalja újkőkorához. *ComArchHung* 1993. 5–26.
- H. SIMON 1995–96: Betrachtungen über die Chronologie der Wende des Früh- und Mittelneolithikums im Karpatenbecken. *Sargetia* XXVI/1. 1995–96. 127–141.
- TICHÝ 1960: K nejstarší volutové keramice na Moravě. *Památ. archeol.* 51, 1960. 415–138.
- TORMA 1971a: Neolithische Siedlung und Gräberfeld, Kupferzeitliche Siedlung, Bronzezeitliche Siedlung in Pári–Altacker. *MittArchInst* 2, 27–34. (1971)
- TORMA 1971b: Das Gräberfeld von Szakály aus der mittleren Bronzezeit. *MittArchInst* 2, 35–44. (1971)
- TYITOV 1980: *Archeologika Vengrii. Kamennij vek.* Moszkva 1980.
- M. VIRÁG 1989: Jungsteinzeit (Neolithikum) und Frühkupferzeit. In: *Sieben Jahrtausende am Balaton.* 17–23. Mannheim, 1989.
- VIRÁG 1996: A dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrája (középső neolitikum). In: *Évezredek üzenete a láp világából.* 16–17. Kaposvár–Zalaegerszeg, 1996.
- M. VIRÁG 1992: Újkőkori és középső rézkori telepnyomok az M0 autópálya szigetzentmiklósi szakaszánál. Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán. *BTM Műhely* 5. 15–60. Budapest, 1992.
- WAMSER 1980: Eine gefäßhaltende Idolfigur der frühen Linearbandkeramik aus Mainfranken. *Jahresbericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege* 21. 26–38. 1980.

TLPC finds from Balatonmagyaród–Kápolnapuszta

This article describes the middle Neolithic finds unearthed during the rescue excavation in Balatonmagyaród–Kápolnapuszta (Zala county) in spring, 1993.

The finds represent the so-called Keszthely group of the Middle European (Transdanubian) Linear Band Pottery (=TLPC). Due to the high degree disturbance of the site the finds were not found in objects, so they can be regarded as stray finds. Despite these unfavourable factors a description of the finds is worth publishing since they certainly represent one given site and as far as their typology is concerned they can be regarded as uniform finds which reflect almost all the characteristic typological attributes of the Keszthely group of the TLPC. Most of the finds are ceramics, besides these a small number of lithics and animal bones was unearthed. The lithics have not been processed in a detailed manner, so their description is not published here. The small number of animal bones, considering the fact that they are stray finds, cannot be attached to any of the cultures represented on the site. This is why only the ceramic finds which certainly represent the TLPC are described here.

The forms of the vessels in both categories – fine and coarse ceramics – reflect the usual, characteristic forms of the Keszthely group. There is no wide variety of forms. Line decoration, mostly incised in a wide and deep manner, dominates in the decoration of fine ceramics (Table 1./3; Table 2.–4; Table 5./9.). The patterns are curvilinear or straight, in some cases both types occur on one vessel (Table 1./2.). In the fine category appears the greyish-black, sand tempered ware. The coarse ceramics are mostly undecorated, on a smaller number of decorated fragments mostly plastic decoration (Table 9./3; Table 10; Table 11.), in one or two cases incised decoration can be seen (Table 5./12–13; Table 6./8–10; Table 8./3.). The patterns are not varied in either category, this can only partially be attributed to the high fragmentation of the finds, fundamentally the ceramics in the Keszthely group were not highly decorated. No special objects or imported ceramics were found among the finds. They probably date back to the classical period of the Keszthely group.

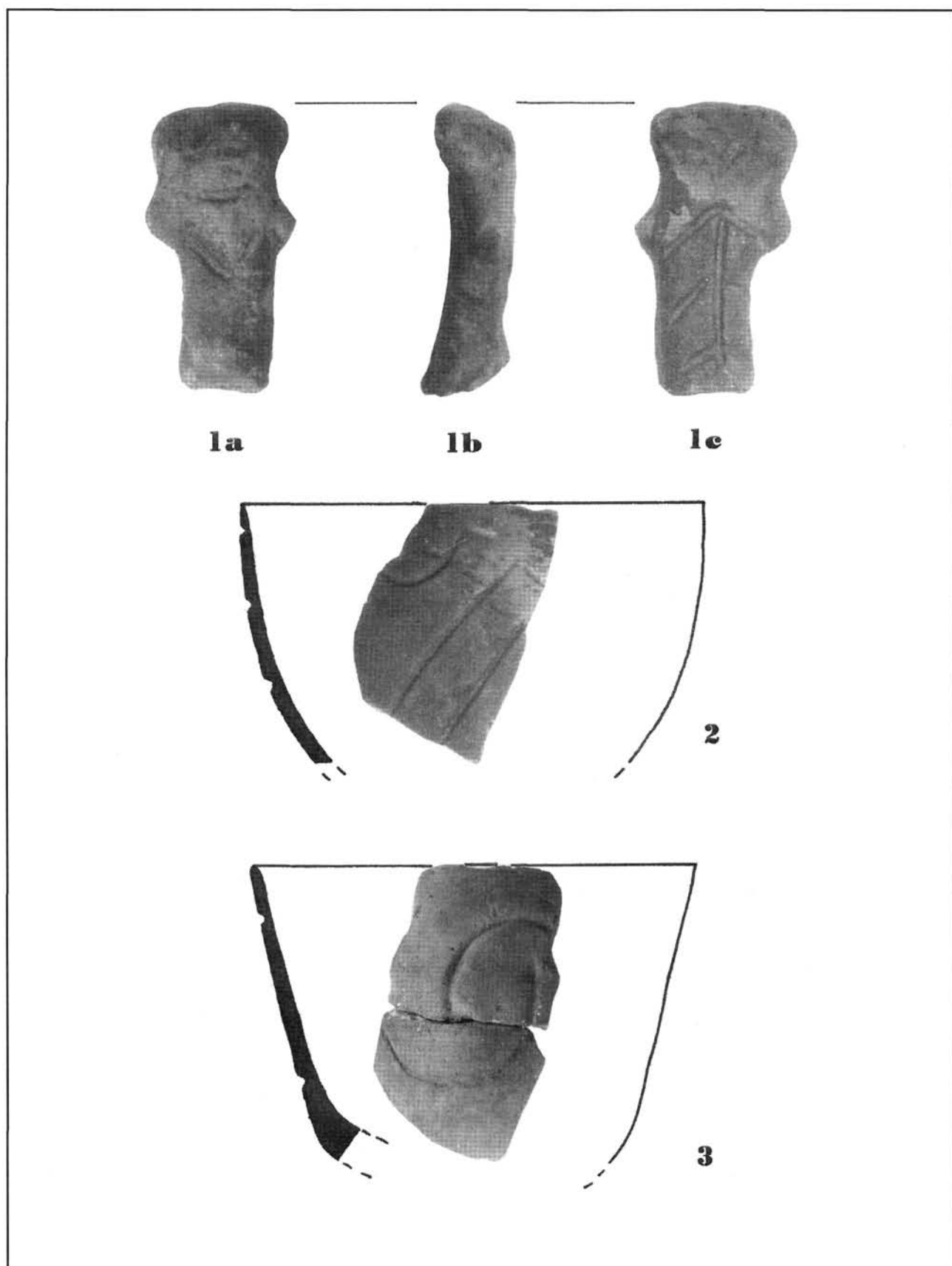
The Balatonmagyaród–Kápolnapuszta finds show the greatest similarity to the Keszthely–Dobó finds, how-

ever there are similar finds excavated on various other sites, e.g. Becsehely–I, Juta–Gagarin. These sites represent the same horizon, e.g. the classical period of the Keszthely group.

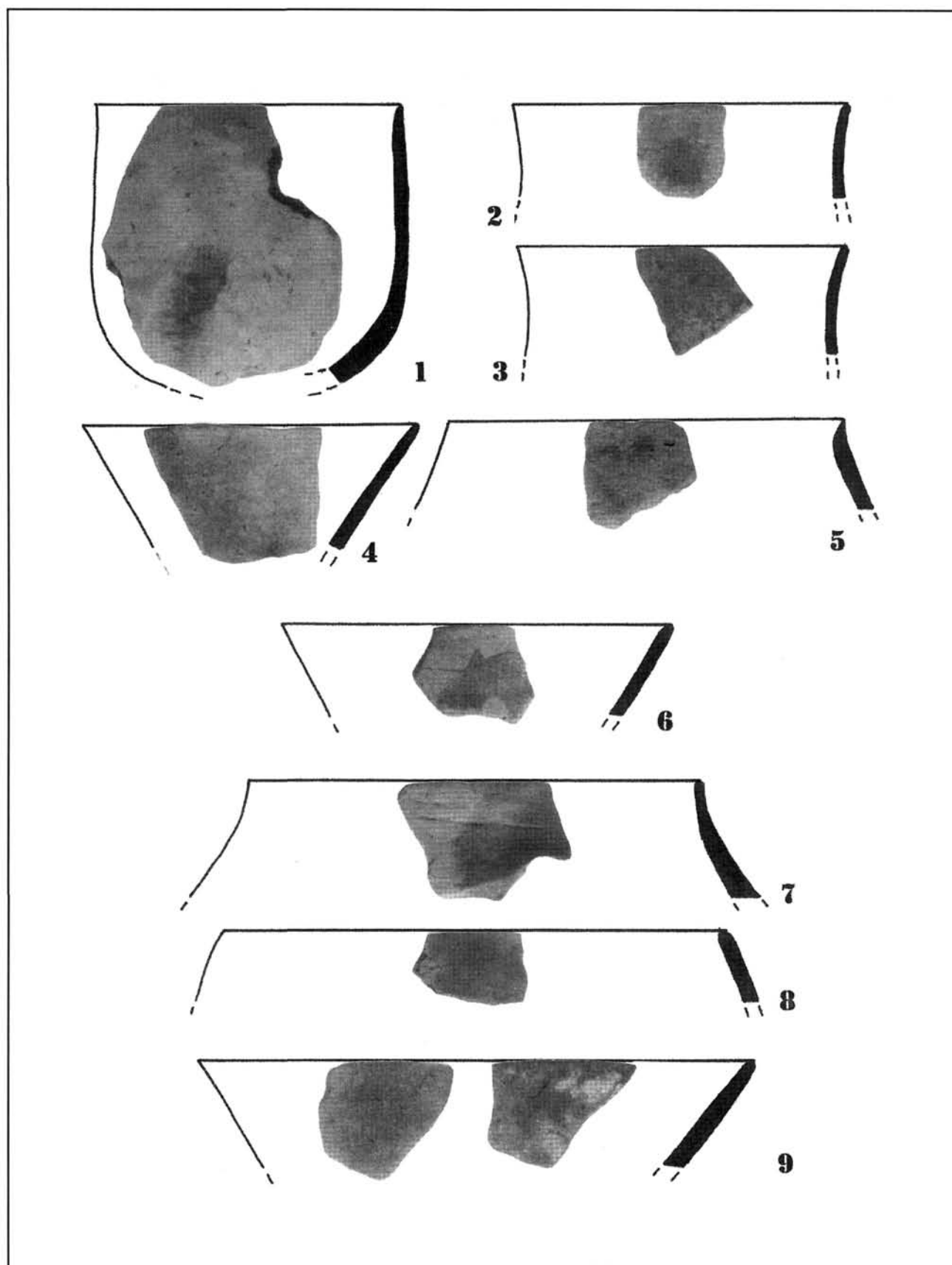
An outstanding find is the fragment of a human-shaped clay figurine (Table 1./1. a–b–c.), which is not an independent sculpture, probably it decorated the rim of a vessel (high: 5.1cm, width: 2.4cm). The colour of the statuette is greyish brown, it is made of fired clay, mixed with sand and small gravel. The face is flat, the head is of triangular shape, its top is widening and it is stretched backwards, the back of it is missing. The statuette must have broken off a surface, it is indicated by a sloping line at the bottom of the trunk, as well as by the fact that in its original position in profile it was leaning backwards, the face slightly tilting upwards. The eyes and the mouth are indicated by incised lines. The arms are represented by two small stumps sticking out on the sides, there are no legs, but the knees are indicated by two short incised lines. There is a V-shaped engraving on the belly. On the back the incised lines formulate the so-called pine branch decoration. The appearance of the statuette is rough, the human shape is rather stylized. The statuette has many archaic attributes, typologically it is similar to figurine fragments from the oldest phase of the TLPC. The most striking attributes of the figurine from Balatonmagyaród, the head of triangular shape, the manner of representing the arms and the appearance of the pine branch decoration, all are typical features of the oldest phase of the TLPC, but all of them exist after the oldest phase, too.

The interpretations of the incised lines on idols are not generally adopted, the different approaches can be connected with two main trends: one of them explains the incised lines as the appearance of the clothing, the chest-band as a symbol of power, or the hair-style. The decorating style is called „X-ray style” by the other trend. The name means that the incised lines do not indicate the clothing, the jewellery, or the hair-style, but they try to depict the human skeleton. In our opinion the clay figurine from Balatonmagyaród makes more probable the second approachment.

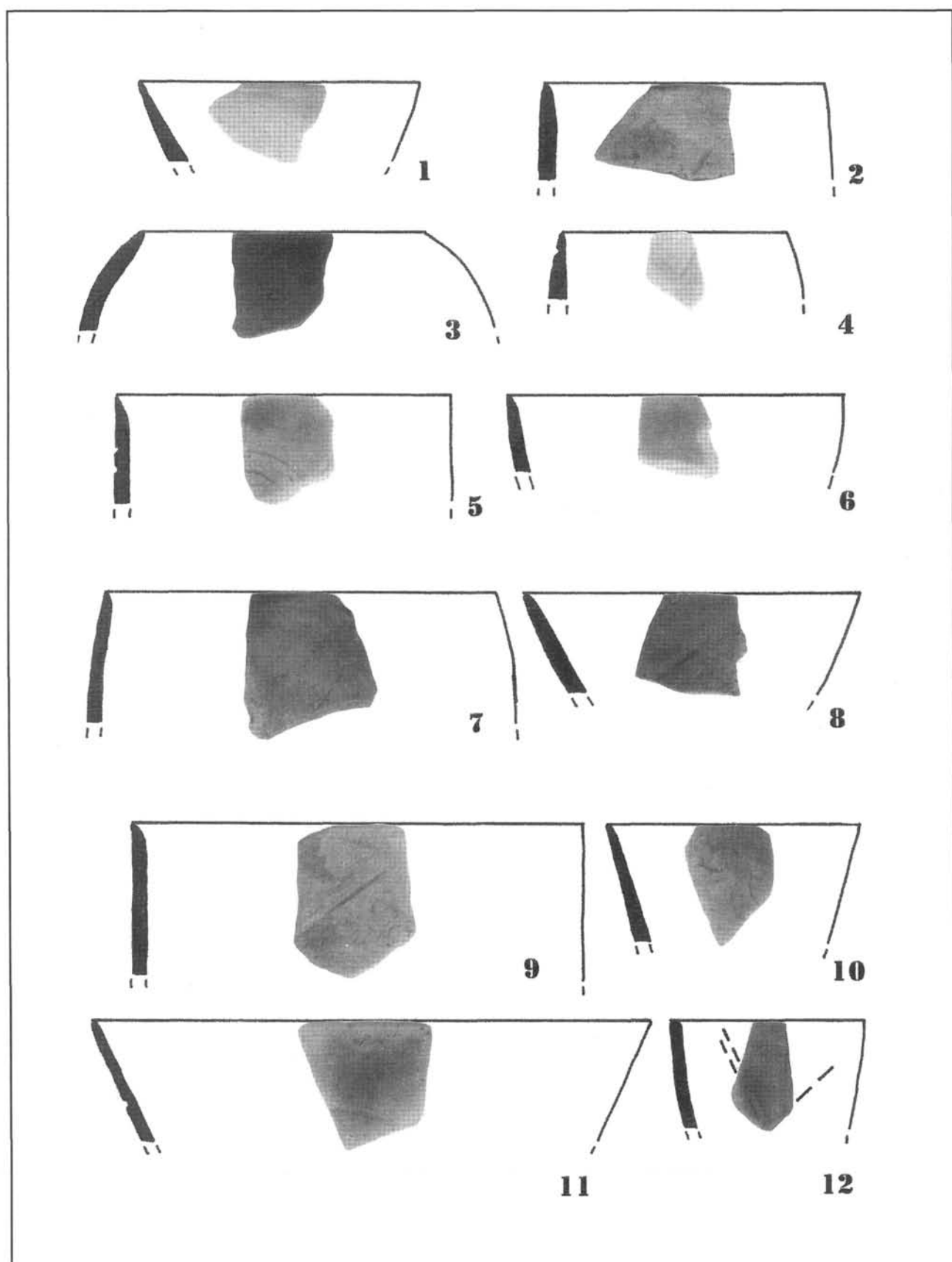
Translated by Judit P. Barna

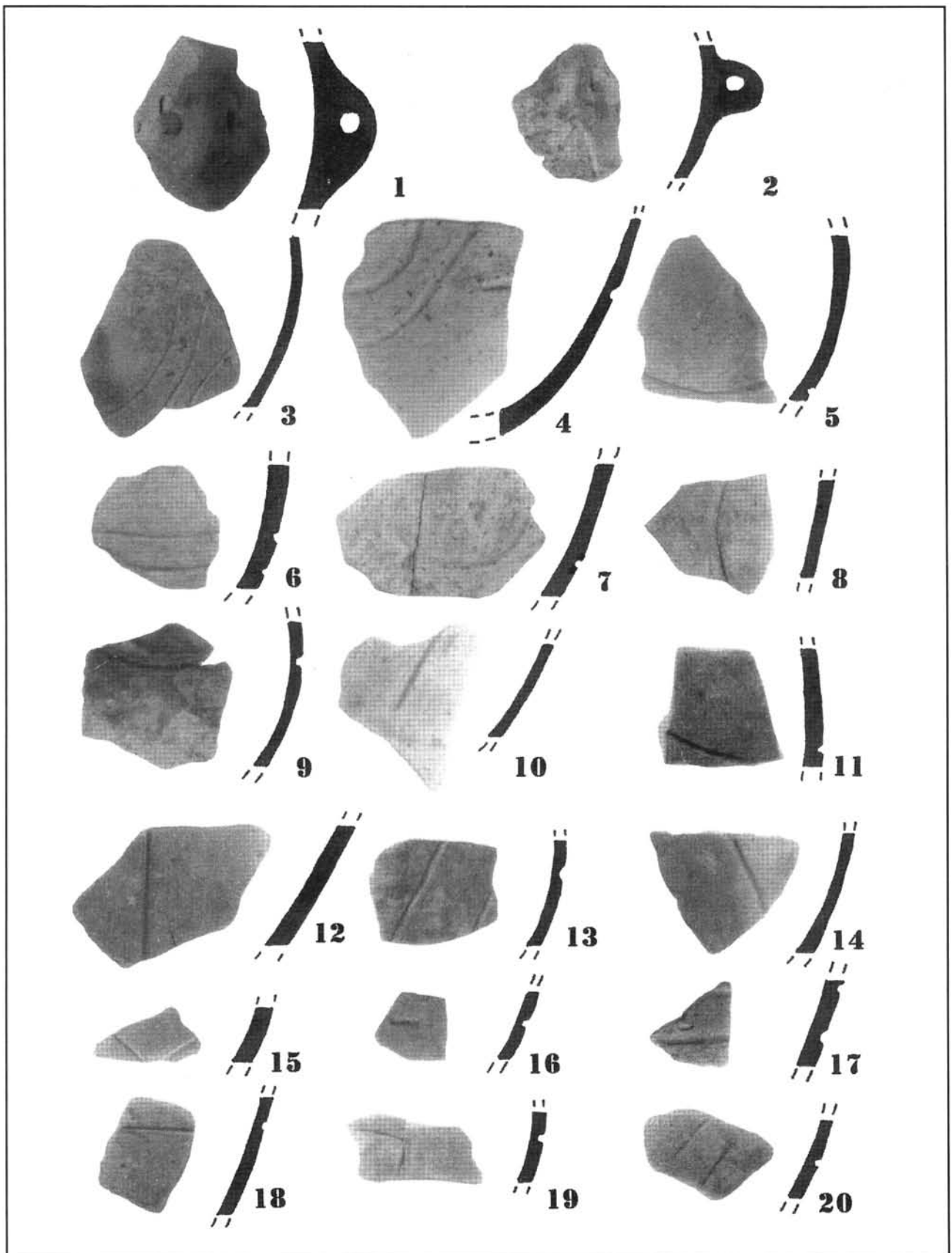
1. kép: 1a–1b–1c: Antropomorf szobrocska., 2–3: Finom kerámia. M=1:2

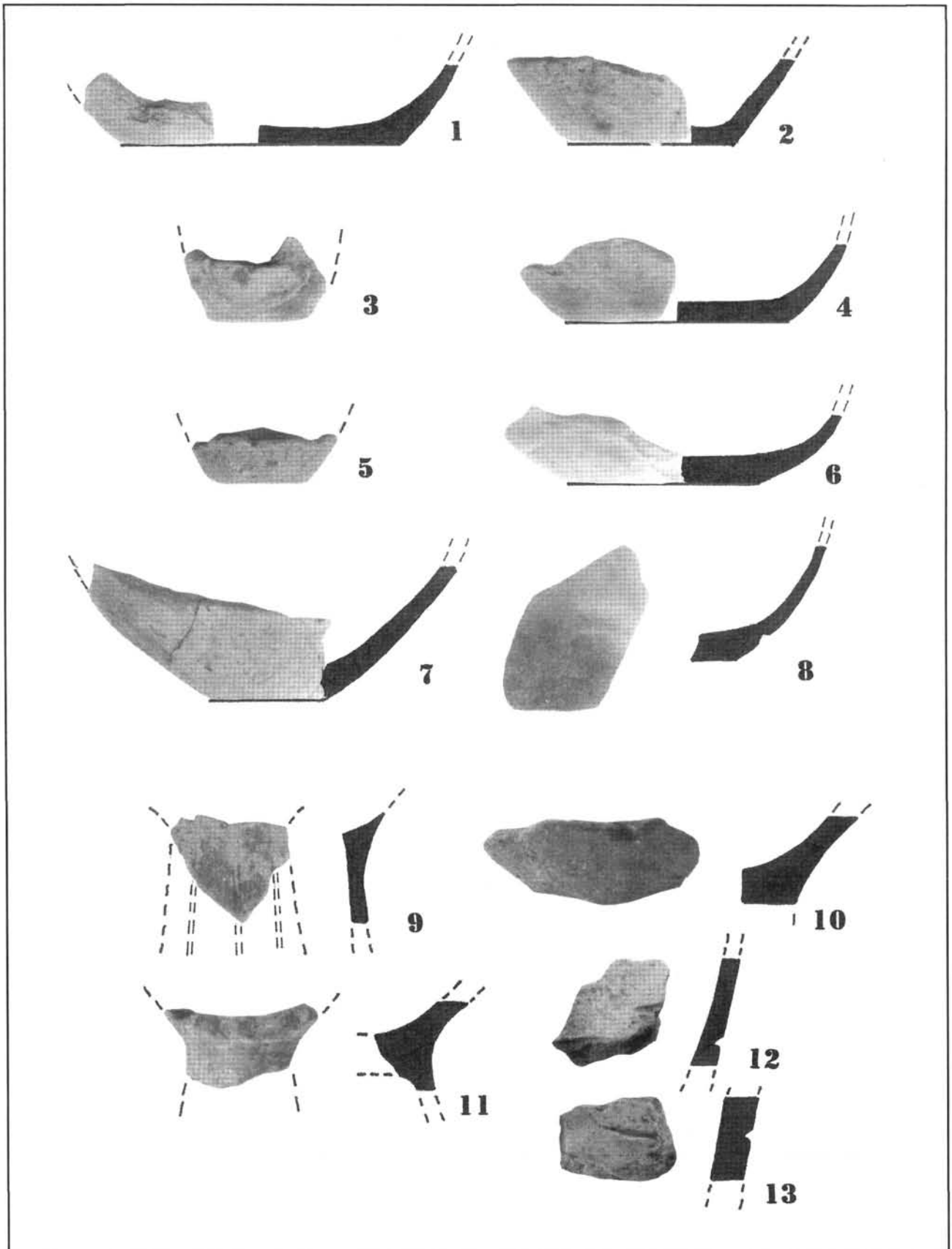
2. kép: Finom kerámia. M=1:2

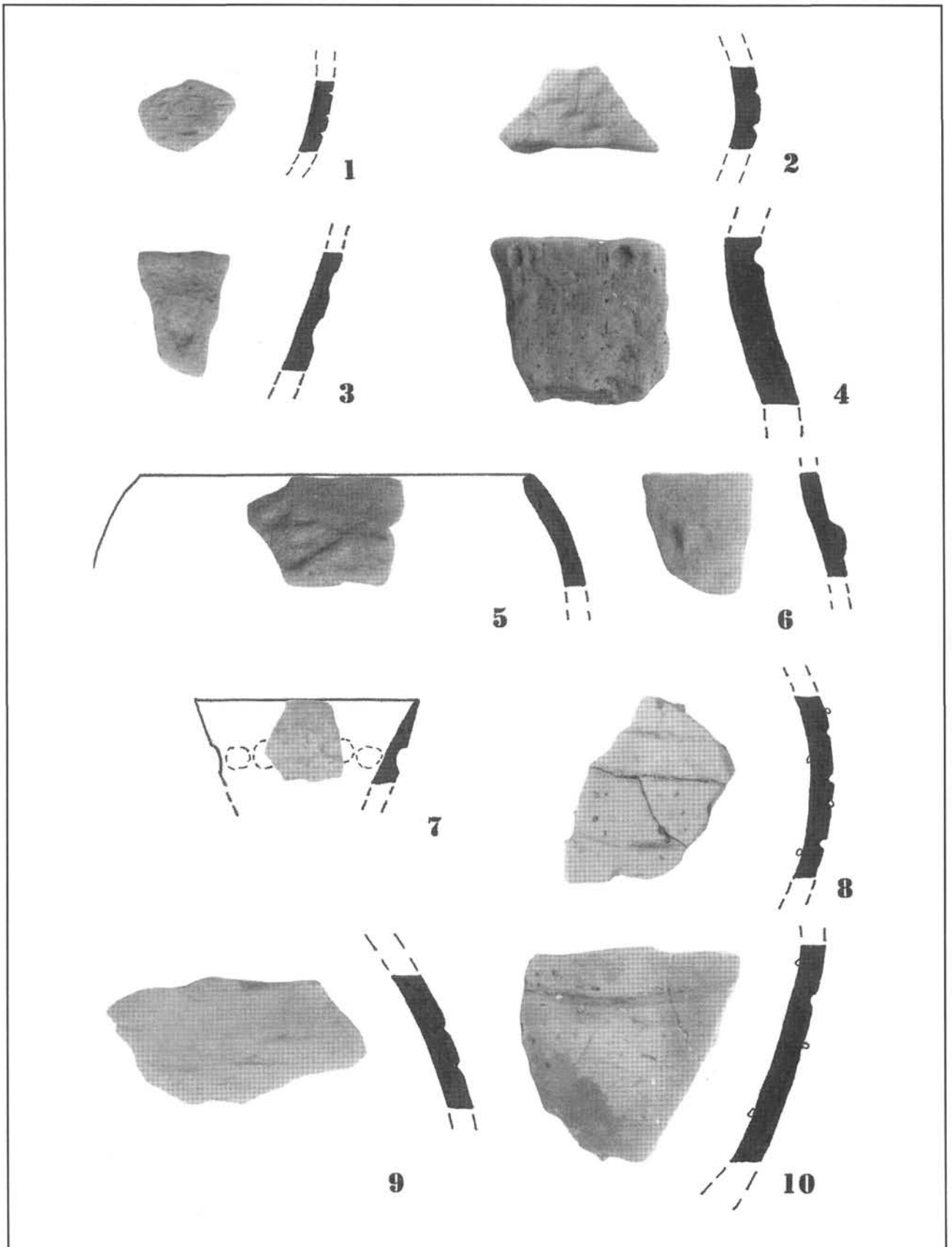
3. kép: Finom kerámia. M=1:2

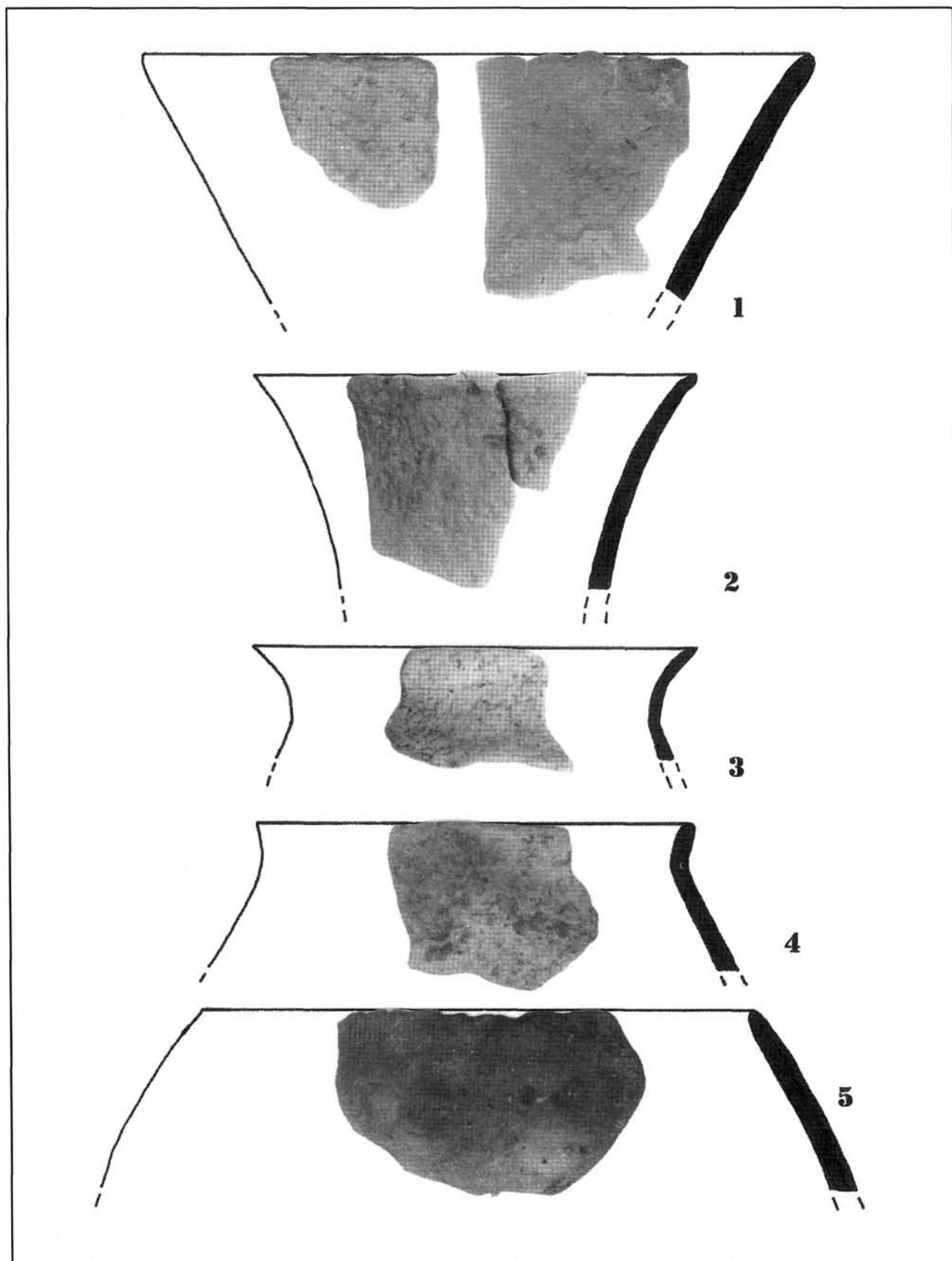
4. kép: Finom kerámia. M=1:2

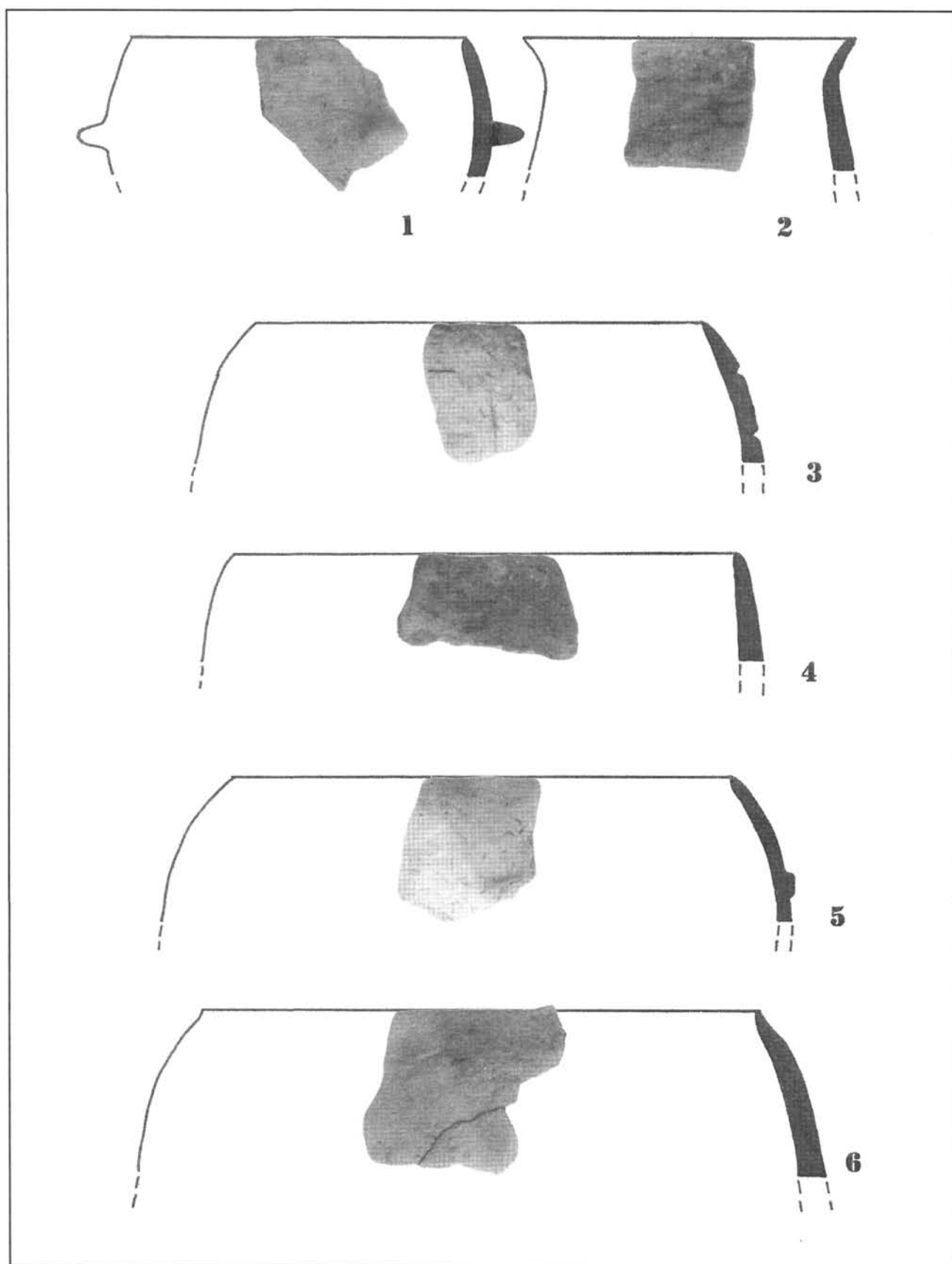
5. kép: 1–11: Finom kerámia, 12–13: Durva kerámia. M=1:2

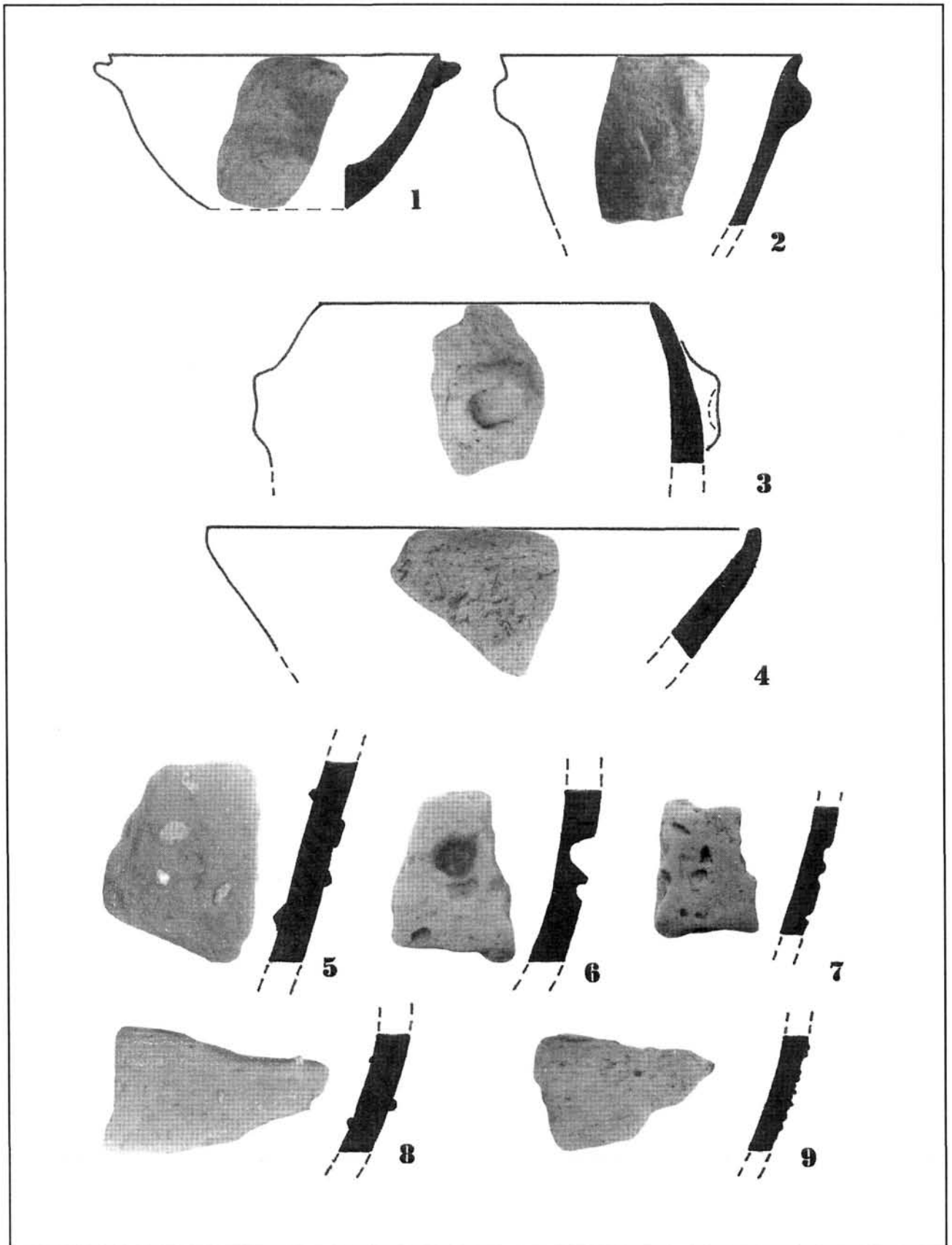
6. kép: Durva kerámia. M=1:2

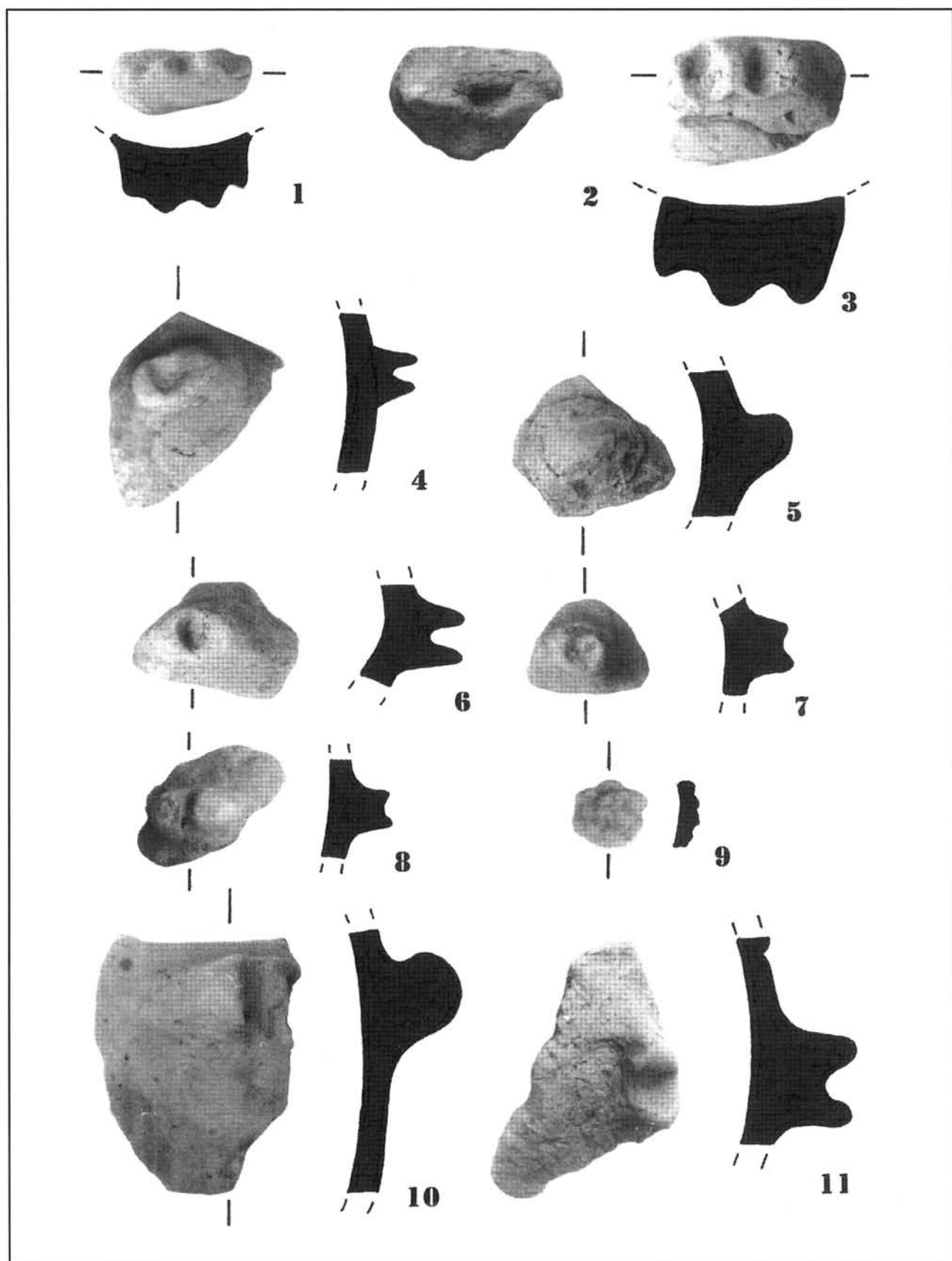
7. kép: Durva kerámia. M=1:2

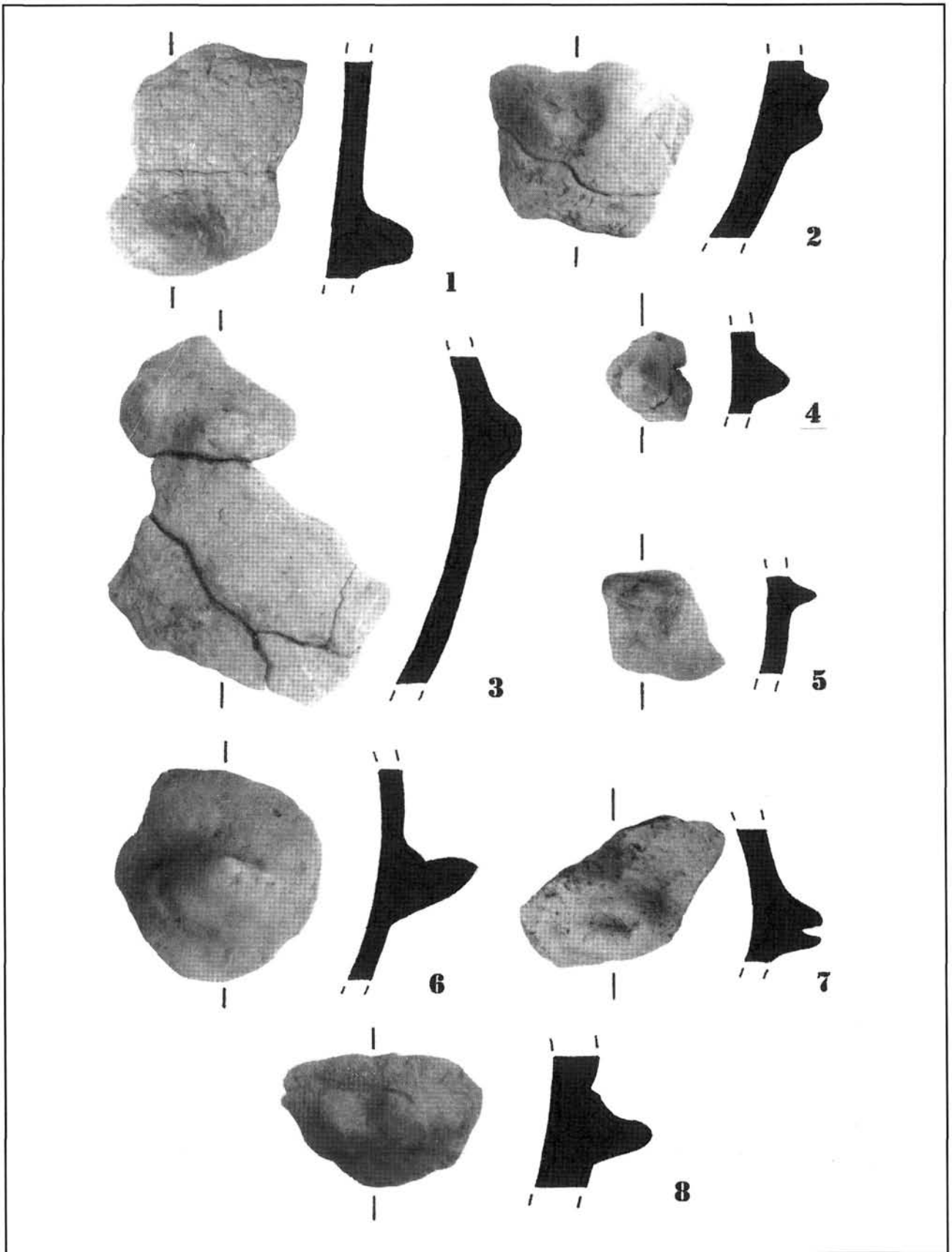
8. kép: Durva kerámia. M=1:2

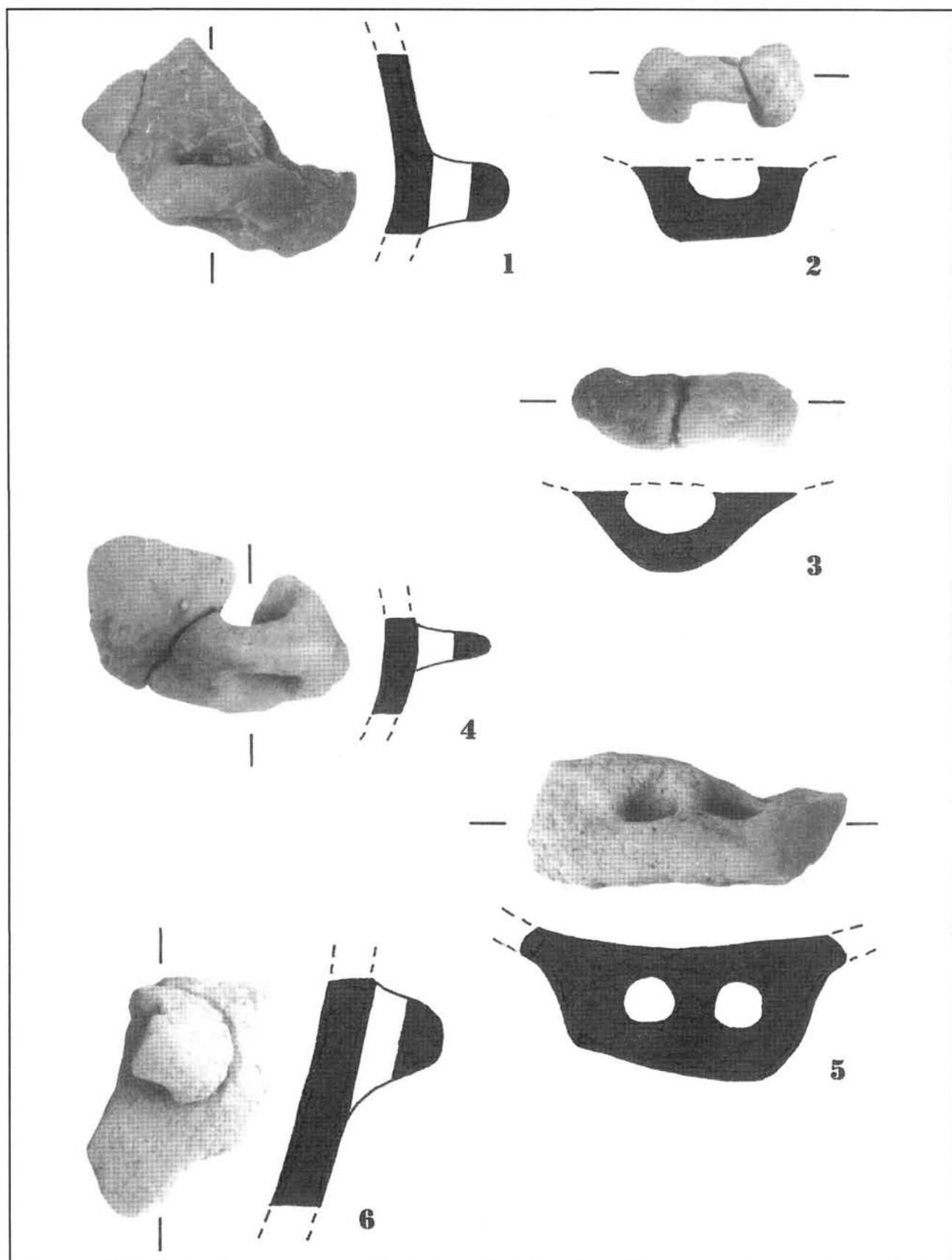
9. kép: Durva kerámia. M=1:2

10. kép: Durva kerámia. M=1:2

11. kép: Durva kerámia. M=1:2

12. kép: Durva kerámia. M=1:2